

Богумил Храбак

ПРОПАГАНДА ПУТЕМ ШТАМПЕ ЈУГОСЛОВЕНА КОМУНИСТА У СОВЈЕТСКОЈ РЕПУБЛИЦИ 1918—1921. Г.

У свим револуционарним збивањима, када је потребно да се масе покрену и да често у акцији мењају и своја основна схватања о чиниоцима у својој животној средини, револуционарна агитација и пропаганда играју велику улогу. Агитација и пропаганда су средство којим треба активирати тзв. субјективни фактор, без чије мобилизације не може бити револуционарног кретања. Масама, наиме, треба објаснити идеје, политику, циљеве борбе и средства за њено вођење.

У условима у којима су деловали комунисти Југословени у Русији после октобарске револуције и у доба борбе против унутрашње контрареволуције и стране интервенције односно у борби за очување тековина пролетерске револуције и јачање прве социјалистичке државе важнија је била усмена агитација. Велики део Југословена (око 250.000 крајем 1917. или неколико десетина хиљада током 1919—1921. године) или није био писмен или није био толико образован да би релативно редовно пратио штампу и читао остала издања. Поред тога, агитатор је много покретљивији и може да делује и индивидуално или пред великим скупинама људи у исто време. Због предности живе револуционарне речи агитатори су уживали велики друштвени углед и били су врло добро награђени. Југословени комунисти у Москви 1918—1921. године, 1919. у Украјини и 1920. године у Туркестану и у Сибиру нису, међутим, занемаривали ни могућности деловања на свест својих сународника који су пружали штампани текстови. Зато су још првих недеља 1918. године почели да издају своје листове, који су поред пропагандних ставова доносили и обавештења о дневним политичким питањима, односно информације из живота образоване организације Југословена-комуниста. Нешто касније појавили су се и прогласи и апели у облику летака, у којима су Југословени позивани у борбу против унутрашњих и нарочито спољних непријатеља младе совјетске републике. Као последњи вид пропаганде штампаном речју треба забележити брошуре у којима су на приступачан начин објашњаване социјално-политичке категорије, изношени

задачи и интереси радних људи, пропагиран програм комуниста, приказиване тековине октобарске револуције у Русији и слично. Осим изузетно, није се радило о оригиналним текстовима Југословена у Русији, него о преводима руских аутора или о већ објављеним рукописима познатих вођа међународног радничког покрета. У групи брошура посебно место заузимају преводи Лењинових радова, који су најчешће представљали и прве преводе на српскохрватски и словеначки језик.

Издавачка дјелатност комуниста Југословена у Совјетској Русији не показује уједначени темпо. После врло интензивног рада у позно лето и јесен 1918. године долази тешка 1919. година са незнатним штампањем југословенске револуционарне пропаганде, да се тек од прољећа 1920. године издања умноже, али тада са веома редуцираним тиражима. На смањени број отиснутих примерака није утицала само чињеница да се јако смањило и број Југословена у Совјетској Русији него пре свега велика оскудица у хартији. Док су тиражи у 1918. години износили 10—30 хиљада Коминтерне 1919. године 10—50 хиљада примерака, издања 1920—1921. године штампана су само у 2—5 хиљада комада (у једном случају чак и 1.000). Да се оскудица материјалних и техничких средстава превазиђе, рукописи, па и готове матрице слати су у иностранство на слагање, односно штампање.

Најпре се штампало и преводило само на српскохрватском. Латиничко и ћириличко издање — третирана су као издања на два језика. Први чланак на словеначком објављен је у органу Југословена комуниста крајем априла, али је словеначки језик почео да се пропорционалније појављује у југословенским издањима тек у лето 1918. године, и то због недостатка преводилаца, односно аутора. Бугарски језик је из истих разлога био заступљен тек у лето и јесен 1918. године.

Револуционарна пропаганда на југословенским језицима није издавана само због потреба Југословена у Русији, него и због све веће потребе комунистичког покрета у Југославији. Брошуре и леци штампани у Москви појавили су се у пртљагу повратника или на границама нове државе већ концем 1918. и почетком 1919. године. Приликом планирања у издавачкој служби 1920. и 1921. години биле су присутне и потребе за револуционарним штивом КПЈ.

Сва та издања нису се сачувала до данашњег дана. Леци се могу само сасвим изузетно наћи по архивима Југославије, и то зато што су их сачувале југословенске буржоаске власти. Код новина је нешто боља ситуација, али осим листа *Револуција* у Југославији се не могу комплетирати примерци ниједног другог револуционарног листа издаваног у Русији 1918—1920. године. Стање није много повољније ни у СССР-у, јер ни тамо нема примерака неких листова (на пример, о *Комуни* у архиви Иркутска, где је лист излазио, уопште не знају). Најбоље су се одржале брошуре, али и ту се не би могао средити њихов комплет.

Белику помоћ у проучавању издавачке делатности Југословена комуниста у Русији пружају документа о њиховој активности. Нарочито су корисни месечни извештаји о раду југословенских партијских форума, преко којих се подробно може пратити и издавачка делатност. У погледу тиража врло су инструктивни подаци које је навео у својој „статистици“ типограф Драгутин Видњевић, мада он није обухватио баш сва издања.

І Издавање и растурање летака (прокламације, апели)

Леци, који су по садржини представљали разне прокламације и позиве, представљали су најмасовније облике револуционарне пропаганде комуниста Југословена. Плакати су пратили сва важнија збивања у револуционарној Русији. Ипак, највише их је било: у доба немачке најезде на Петроград (фебруара 1918), у доба пировања аустро-немачких окупатора у Украјини (у пролеће и лето 1918), од лета 1918. до првих месеци 1919. године, тј. у време најмасовнијег повратка бивших заробљеника у Русији кућама. Летке су публиковали разни револуционарни органи — заробљеничке револуционарне организације и организације комуниста Југословена, било самоиницијативно било по налогу ког совјетског комесаријата. У месечним извештајима се некад изричито каже да је Југословенска комунистичка група РКП (б) штампала прокламације на српсохрватском и словеначком језику за бивше заробљенике који се враћају у домовину.¹ Апели („возвањица“) су издавани од августа 1918. до почетка 1919. године, да би се растурали међу српским војницима на Мурману. Слични позиви у то доба издавани су и за непријатељске војнике на другим фронтovima: позив у циљу борбе против чехословачких метежника, против аустро-немачких освајача у Украјини, апел Србима и осталим Југословенима у Сибиру и сл.

Последњих дана децембра 1917. или првих недеља 1918. године хрватски социјалдемократ др Мијо Радошевић (који је у Петроград пред избијање октобарске револуције дошао из Штокхолма, где је као делегат своје партије изашао пред тзв. Холандско-скандинавски одбор социјалиста, који је настојао да припреми услове за сазивање једног конгреса за мир) саставио је и

¹ Архив радничког покрета Југославије (у даљем тексту: АРПЈ), фонд „Учесници велике октобарске социјалистичке револуције“ (у даљем тексту: Учесници ВОСР), микрофилм XVI, трака 33, снимак 248 (у даљем тексту: први, римски број означаваће микрофилм, други, у Москви (у даљем тексту: ЦПАИМЛ); архивска ознака наведеног документа је: фонд 17, опис 1, ед. хран. 422, арапски иза повлаке траку, а трећи, иза зареза — снимак). Овај документ и остали документи на тај начин ситнирани потичу из Централног партијског архива Института марксизма-ленинизма (у даљем тексту: први арапски број означаваће фонд, други, римски иза повлаке опис, а трећи арапски иза повлаке јединицу храњенија). Извештај о делатности Југословенске групе РКП(б) за јануар 1919.

латиницом одштампао подужи проглас у облику плаката, а под називом „Браћо! Војници!” У њему се иступало против рата, капиталистичких интереса, против династија и буржоазија, с позицом да се следи руски револуционарни пример изласка из рата и свргавања властодржаца и експлоататора. У такву садржину текста, која је одговарала идејама тога времена и револуционарној руској средини, убачени су, у другом делу прогласа, антантофилски писани подаци о Аустро-Угарској и Немачкој као капиталистичким државама, чије династије и буржоазије треба уништити. „Против њих”, стајало је у плакату, „окрените оружје, а не против вама сличних патника у руским, француским, белгијским итд. окопима. Или вам није доста што је немачки империјализам и милитаризам већ год. 1871. победио француску демократију?” Хрватска се, напоменуто је, „може похвалити само комесаријатима и жандарским перјаницама”. Као идеал за који се треба борити речено је следеће: „Ми захтјевамо слободно демократско господарство, у којему би сва државна власт сваког народа била у рукама народног представника — парламента”. Уз то би, разуме се, ишло „свеопће, једнако изравно и тајно право гласа” и „лична слобода и једнакост грађана пред законом, слобода савјести, слобода састајања и говора, слобода штампе, савеза итд.”, тј. типичан режим буржоаске демократије, чије би политичке слободе требало искомбиновати са „социјалном слободом”, која би се постигла социјалном револуцијом.²

И до заробљеника Југословена стизали су по намени слични позиви Сверуског бироа заробљеника, комитета заробљеника московског округа и сличних организација, које су позивале заробљенике да се угледају на своје другове, руске раднике, сељаци и војнике, у настојању да се постигне поштен мир и заштите тековине револуције у Русији. Један такав апел заробљеницима да се сврстају под црвену заставу социјализма потписали су и представници српско-хрватских радника у заробљеничком комитету московског војног округа.³

Од краја марта 1918. до 1. маја 1921. године организација комуниста Југословена у Москви укупно је штампала 16 летака у огромном тиражу од 302.000 примерака. Од тога је било 9 на српском, 4 на хрватском, два на словеначком и један на италијанском.⁴ За неке од тих плаката може се ближе установити кад су пуштени у оптицај. У току августа 1918. године објављени су:

² В. Н Grabak, *Nastanak i obrazovanje Jugoslovenske komunističke grupe RKP(b) u proleće 1918. godine*, Zbornik radova IDN, Istorija XX veka, IX, Beograd 1967.

³ И. Д. Очак, Югославянские интернационалисты в борьбе за победу советской власти в России (1917—1921. годы), Москва 1966, 82, 83, 84—5.

⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 403; ЦПАИМЛ, 17—I—518, „Кратка статистика свега издаваштва у Русији литературе (новине, брошуре, прокламације) од 27. марта 1918. до 1. маја 1921“. типографа Драгутина Видњевина.

позив штампан ћирилицом српским војницима на Мурману, прокламација за борбу против заведених чехословачких легионара, две брошуре (преведене са украјинског а штампане латиницом) намењене борби против аустро-немачких освајача у Украјини („Војницима немачке и аустроугарске војске” и „Понуда мира украјинских радника и сељака војницима аустроугарским и немачким”), а постојала је намера да се са руског језика преведе и апел енглеским и француским, односно радницима САД.⁵

У току септембра и октобра 1918. године, за припаднике контрареволуционарних, односно аустро-немачких трупа и за повратнике, штампани су следећи плакати: 1. „Другови” (на словеначком у 10.000 примерака); 2. „Писмо америчким радницима” (на српском и хрватском, у 25.000 прим.); 3. „Другови!” (на српском и хрватском, у 10.000 прим.) 4. „Сељацима” (на бугарском, у 20.000 прим.); 5. „Српским војницима у Русији” (на српском, у 50.000 примерака, у вези с наређењем народног комесара Л. Троцког од 17. X 1918); 6. „Зашто су вас послали у Украјину” (на српском и италијанском језику); 7. „Радници, сељаци и војници” (на словеначком, у 20.000 прим.); 8. „Српским војницима” (позив Илије Милкића из Женеви, на српском, у 30.000 прим.); 9—10. „Заустави се обманути пролетаријате” (на хрватском и на српском, по 20.000 прим.); 11. „Друговима који се враћају у домовину” (на словеначком, у 10.000).⁶ Почетком новембра 1918. од поменутих летака растурани су још: 1. „Српским војницима у Русији”; 2. „Зашто су вас послали у Украјину” (по налогу Народног комесаријата иностраних дела, за српске и италијанске контрареволуционарне одреде); 3. „Радници, сељаци и војници”.⁷

О садржини, акцентима и паролама у поменутих плаката слабо смо обавештени, јер се ти леци углавном нису сачували до данашњег дана. Основна идеја, на пример, Милкићевог апела, датираног 30. септембра 1918. у Женеви, јесте у томе да совјетска влада није издала Србију и Југословене, и да војници због ове лажне тврдње не треба да се боре против руске браће, против руских радника и сељака. За потписивање тајног Лондонског уговора 1915. године окривљени су руски цар, лордов-

⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 22 (прва верзија) и 58 (друга верзија); ЦПАИМЛ, 17—I—415, извештај о делатности Југословенске групе РКП(б) за август (од 12. VIII) 1918. — Прва два позива штампана су у по 5.000 примерака, две брошуре у по 15.000, а планирани позив радницима западних капиталистичких земаља (о чему постоји само податак у првој верзији која је вероватно концепт) у 25.000 примерака.

⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 35; ЦПАИМЛ, 17—I—415, извештај Југословенске групе РКП(б) о делатности у септембру и октобру 1918; О ч а к, Интернационалисти, 241. О ч а к, Из историји учасћа Југослована у борбе за победу советской власти в России (1917—1921, 55), сборник статей Октябрьская революция и зарубежные славянские народы, Москва 1937, 201. — Д. Видњевић (н. н.) дао је нешто мање цифре: за летак под 6 наведено је 20.000 примјерака, за летак под 5 само 30.000 а за онај под 8 само 15.000.

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 41; ЦПАИМЛ, 17—I—415, извештај Југословенске групе РКП(б) о делатности у новембру 1918.

ска Енглеска и зеленашка Француска. Силама Антанте стављено је у кривицу што су допустиле да Србија у јесен 1915. буде прегажена и што су добровољци 1916. године сатрвени у Добруци. Руси нису издали савезнике, него ови њих, јер су их оставили да пропадну. Болшевици нису продали Русију Немачкој, него су збацили своје сопствене угњетаче. Руски радник и сиромашан сељак показали су осталим народима „пут којим треба ићи ка свом ослобођењу и ка општем миру”. Због тога су се „газдашке” владе целог света удружиле да угуше руску револуцију. На крају је стајало: „Српски социјалисти у Швацарској сматрају за своју дужност да подигну глас против лажи и клевета о правом стању ствари, да вам кажу истину — као што је социјалистичка Партија у Србији само истину говорила српском народу — и да вас позову да ни по коју цену не устајете против ваше руске браће, против руског радника и сељака, јер би вршили сопствено самоубијство, тиме би убијали сопствену слободу”.⁸

„Српским војницима у Мурманску” упућен је још један летак, адресиран 26. I 1919. и потписан од стране агитатора П. Јовановића. У њему је заведеним добровољцима обећаван слободан пролаз кроз Русију за домовину, јер нема за кога и зашто да се мрзну и гину, пошто је њихова земља сада ослобођена. Што се тиче империјалиста са Запада, са њима речено је неће бити мира, јер они пљачкају у Сибиру, Украјини и у Бакуу.⁹

У априлу 1919, тј. одмах по свом образовању, Југословенски совјет радничких и сељачких депутата у Москви пустио је из штампе позив Југословенима који су се налазили у колчаковском Сибиру и који су се борили против совјетске власти. Обаветшавајући их о свом формирању, совјет је те људе позвао да побију своје официре који их лажу да ће се вратити у домовину и да пређу руским радницима и сељацима; у руској социјалистичкој републици ће их прихватити земљаци и побринути се да се што пре врате кућама.¹⁰

У лето 1919. године Југословенска комунистичка група у Одеси објавила је летак — апел — „Глас југословенских радни-

⁸ В. Храбак, *Jugosloveni u intervencionističkim trupama na severu Rusije 1918—1919. godine*, *Историјски гласник* бр 2/1963, 40. — В. Храбак, *Српски социјалисти у избеглиштву према променама у Русији 1917—1918. године*, *Историјски гласник* бр. 1/1964, 90. — Сам Милкић је сасвим неретално и погрешно проценивао о ефекту овог свог прогласа. Он је о томе 1959. године изјавио: „Сазнавши о томе (о нашим људима у интервенцији) ја сам у име групе српских социјалиста у Швајцарској написао један доста опширан проглас и преко совјетског Посланства то је авионима растушено код тих војника. Када сам доцније дошао у Совјетски Савез речено ми је да је тај проглас ванредно успео, јер су скоро сви, цео тај батаљон или чук, сви су прешли на страну црвених”. У ствари, предало се само неколико људи, и то можда и пре него што су им прогласи дотурени. (Исто.)

⁹ О ч а к, *Интернационалисти*, 282—3. — Можда овај летак није објавила Југословенска група РКП (б), него локалне совјетске војне власти.

¹⁰ О ч а к, *Интернационалисти*, 190—1.

ка и сељака", у коме се наводило да се једини задатак југословенских комуниста састоји у томе да „следе пример браће руских радника и сељака, који већ скоро две године крче пут бољој будућности (...) који води безграничној слободи, братству и једнакости". У позиву је изнесена мисао да Црвена армија има мисију да донесе слободу, братство и равноправност целом човечанству.¹¹

Првога маја 1920. у Омску је објављен првомајски плакат на српскохрватском језику, са више борбених написа (нарочито И. Хаса) и са пригодним песмама (М. Максимова). Општа интонација је била: за слободу, против националне буржоазије и њених ранијих представника у Русији. Пажњу привлачи чланчић Илије Милкића „Српски пролетаријат и социјалистичка револуција", у коме се инсистирало на тези: „Српска социјалистичка партија је од немногих партија, које не само да нису осуђивале бољшевизам и пролетерску револуцију у Русији, него који су је увек поздрављали".¹²

Комунисти Југословени у Москви су и у фебруару и септембру 1920. године објавили прогласе, о чему се говори ниже.¹³

II Новине на југословенским језицима у Русији револуционарне оријентације (1918—1920)

Штампани у готово истим тиражима као леци, револуционарни листови Југословена у Русији после победе октобарске револуције и у време борбе за одржање совјетске власти и тековина револуције одиграли су велику улогу. Они су својим редовним издавањем о року били у стању да непосредно прате и дају углавном на време политичку оријентацију својој читалачкој публици. Поред неколико централних и провинцијских искључиво југословенских листова (на српскохрватском и словеначком језику, а у понеким и са прилозима на бугарском) било је и таквих који су излазили на неколико језика, између којих и на

¹¹ О чак, Интернационалисти, 123.

¹² АРП, Учесници ВОСР, XVII—35, 631—4; ЦПАИМЛ, 17—1—484.

¹³ Видњевих даје следећи целовити списак летака и прокламација које су објавили комунисти Југословени у Москви: „Србима, Хрватима и Словенцима" (српски, 20.000 примерака), „Свима Југословенима! Другови радници и сељаци" (српски, 15.000 прим.), „Радници, сељаци и војници Балкана, Срби, Хрвати и Словенци на Мурману" (српски, 30.000 прим.), „Југословени!" (српски, 15.000 прим. издање одељења ЦК РКП(б), исто хрватски у истом тиражу, „Залуталим радницима и сељацима. Српским војницима у Русији" (српски, 15.000 прим.), „Зашто су вас послали на Украјину" (српски, хрватски и словеначки по 20.000 прим.), „Југословенима који се боре против Совјетске Русије" (хрватски и српски у 30.000 прим., апел Троцкога), „Српским војницима у Русији" (српски, 25.000 прим., Милкићево писмо), „Радним масама Америке, Јапана, Енглеске, Француске, Италије" (хрватски, 10.000 прим.), „Србима, Хрватима и Словенцима" (српски, 4.000 прим.), „Пролетаријату Југославије" (хрватски и српски по 4.000 прим.) и »Ai soldati Italiani« (италијански, 20.000 прим.) (Као бел. 4/1).

српскохрватском. Поред тога, нису били сасвим изузетни и написи о Југословенима и Југославији и у чисто руским листовима.

Орган Југословенског револуционарног савеза, *Югословјанский революционер* почео је да излази почетком 1918. године у Кијеву. Одговорни уредник му је био Стјепан Ландикушић (попреком Словенац) а десна рука овога Стане Лапајне (Словенац), обојица тзв. дисидентски официри Српског добровољачког корпуса у Одеси, демократски и револуционарно расположени млади интелектуалци. Лист је био политички авангардистички, уосталом као и сам Савез, и својим револуционарно-демократским обележјем и борбеним садржајем био је адекватан израз свог покретача, Савеза, који је значајно почетну етапу бољшевизације југословенског револуционарног покрета. *Југословенски револуционар* је „стајао на платформи совјетске власти и октобарске револуције безусловне заштите револуционарне Русије и црвене Украјине као и апсолутно потребне и неизбежне револуције у земљама централне Европе”, и пре свега сламања и рушења анахроничне Аустро-Угарске и борбе против србијанске владе на Крфу односно самозваног и колебаљивог Југословенског одбора у Лондону.¹

Живот листа био је врло кратак, јер је евакуацијом Кијева пред аустро-немачком најездом престао да излази. Уређиван је и штампан у хаотичним и крајње тешким приликама. У доба највеће кампање да се тзв. дисиденти политички одреде Стјепан Ландикушић је 28. марта, у својству вишег уредника листа, упутио писмо начелнику штаба IV армије, Густаву Барабашу, тражећи да се обнови издавање листа. Том приликом он је навео да је лист раније био под утицајем буржоаских националиста, „а да је дуг револуционара да југословенску масу у Русији од више него 150.000 радника и сељака, васпитавају и организују у социјалистичком и револуционарном духу”.²

Концем 1917. године у саставу одсека за заробљенике при Народном комесаријату за иностране послове образован је југословенски пододсек на челу са десним социјалдемократом дром Мијом Радошевићем. Одмах затим, 14/27. јануара 1917. изашао је у Петрограду лист *Земља и Слобода* — *Земля и воля*, као „орган радничке и сељачке владе народних комесара”. Лист је уређивао М. Радошевић. Излазио је на српскохрватском, „да се бесплатно шири међу југословенском браћом — војницима” и, према једном мишљењу, лист је „одражавао оријентацију левих социјал-демократа”.³ Основни акценти листа били су: а) против Аустро-

¹ Никола Кресовјевић (Н. Ковачевић), Прилози о учешћу Југословена у октобарској социјалистичкој револуцији 1917. године, Београд 1957, 286—7 (рукопис у АРПЈ). — Вид. и: А. Стрижкова, *Печать иностранных интернационалистов в Советской России (1917—1920 гг.)*, сборник *Интернационалисты в боях за власть Советов*, Москва 1965, 386.

² *Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922)*, Москва 1957, 56—7.

³ О ч а к, *Югославјанские коммунистические группы РКП (б) в 1918. г.*, сборник *Интернационалисты*, 237, вып. 2; О ч а к, *Из истории участия*, 281; О ч а к, *Интернационалисты*, 79 и 89.

-Угарске а за слободну Југославију; б) за поделу земље сељацима без откупа и накнада. Поред револуционарних парола, лист је у основи био националистички. Уводни чланак уредништва у првом броју листа представља позив југословенским радницима и сељацима социјалдемократима да се међусобно организују и прикључе револуцији у Русији, која ће одлучивати судбином света и после неће бити грофова и робова, болесних и сиромашних. У уводнику су наглашене револуционарне девизе: сва власт народу — сва земља и богатства раднику и сељаку; доле тирани и изабљивачи — грофови, бегови и попови, а живела слобода и слободна Југославија. Тај број листа донео је у два написа (на основу писања *Правде*) о уговору сила Антанте с Италијом и о тајној дипломатији, у којима је доминирало питање „империјалистичког захватања тајним Лондонским уговором од 26. априла 1915. године”.⁴

У броју 4. од 2. фебруара изашао је уводни чланак под насловом „Рата нема — Мир није потписан”. У њему је Радошевић агитовао код заробљеника да се у вези са мировним преговорима не враћају кућама, него да сачекају закључење општег мира, јер ће само тако у њиховој земљи завладати братство, једнакост и слобода, а радници и сељаци ће преузети у своје руке творнице и земљу. „А ви” — писало је — „ви који не можете одољети својим тежњама за домом — знајте, да је прва ваша дужност, кад дођете кући да проговорите — по руски, да дижете оштру и немилосрдну револуцију против свих ваших изабљивача”. Поред чланка у коме је пропагирана Крфска декларација, у истом броју је објављен и напис „Зашто се веселите империјалистичким победама”, управљен проаустријски оријентисаним Југословенима у заробљеништву. Објављени су и следећи по тематици карактеристични чланци: „Растава цркве од државе” (напад на католичке црквеностројнике у Хрватској, али не и на православне и муслиманске). „Без откупа” (с акцентом да се земља сељацима дели бадава), „Декрет о поништењу државних дугова”. Занимљиво је да писање у последњем поменутом напису није управљено против страних дугова, тј. зајмодаваца у Француској и Енглеској него против дуговања држави, тј. против Аустро-Угарске: „Југословени — памет у главу. Ако се је руски народ ослободио својих и страних лихвара — то је и твоја прва дужност да скинеш и ти са своје грбаче све твоје капиталистичке изабљиваче — а то је могуће само разрушењем и потпуним уништењем капиталистичке империјалистичке наказе садашње Аустро-Угарске Монархије, јер ћеш само онда моћи да ти преузмеш власт у своје руке и да прогласиш ништетним све дугове, које су Господа експлоататори навалили на твоја леђа”.⁵

⁴ *Земља и Воља* — *Zemlja i sloboda* бр. 1 од 14/27. I 1918, стр. 1.

⁵ Исто, бр. 4 од 2. II 1918, стр. 1—2.

Када су трупе немачких империјалиста прешле у наступање према Петрограду и у Украјини, совјетски листови су објавили апеле народу да је социјалистичка отаџбина у опасности. Тада се и лист *Земља и воља* обратио Југословенима с поруком: „Сад је ред на вама, Југословени, да кажете на чијој сте страни”, с позивом да ступе у редове Црвене армије јер се само на тај начин и сами могу ослободити туђинског јарма.⁶ У тим збивањима завршио се и краткотрајни живот листа, јер је поред српског дипломатског особља и просветних радника, Петроград напустио и десни социјалдемократ Мијо Радошевић, референт за заробљенике Југословене и Пољаке у Народном комесаријату иностраних дела и уредник листа.⁷

Од 6. априла до 14. маја 1918. изашло је шест бројева *Револуције*, листа скупине комуниста Југословена који су се у Москви окупили у другој половини месеца марта. У заглављу насловних страна листа налазила се лозинка: „Пролетери свих земаља уједините се”. Прва три броја уређивао је Иван Ференчак, радник родом из Хрватске, који је због бунта октобра 1916. године, наводно, као официр, искључен из II српске дивизије одеског Добровољачког корпуса. Као уредник друга три броја означен је Стјепан Марковић, до рата свакако учитељ у Глини. Прилози су доношени само на српскохрватском језику. Главни задатак *Револуције* састојао се у томе да се од Југословена у Совјетској Русији образује снажна интернационалистичка организација која би се борила за одбрану тековина револуције и за комунистичку оријентацију Југословена.

У уводнику првог броја *Револуције* „Шта нам је чинити” Југословени су позвани да не остану пасивни у „огромној борби, која треба да приброји сав свијет на новим начелима, која имаде да донесе сиротињи једнака права на сретан и удобан живот”. Велику шансу коју је отворила октобарска револуција да се остваре слобода, једнакост и братство треба искористити најпре за то да се образује организација. У чланку је дословно стајало: „Наша је сила у организацији. Но не мислите, да сви ми морамо бити социјал-демократима зато, да ступимо у организацију. Не. Вријеме је изванредно и не може се точно дијелити по странкама. Сада смију обстајати само двије странке: за народ и против њега. Тко није с нама, против нас је, а тога се морамо и држати. Сваки сељак и радник, сваки потиштени наш човјек, сваки наш интелегент, који разумије право значење демократизма и једнакости

⁶ Исто, бр. 6 од 29. II 1918, стр. 1; О ч а к, *Интернационалисти*, 83.

⁷ У Комесаријату његов одлазак изазвао је непријатан утисак. Пашинћев поузданик у Русији и стуб свих буржоаских груписања Југословена у Совјетској Русији 1918—1919. године др Радослав Јовановић је и за Радошевића и за просветне раднике саопштио у Комесаријату да су отишли у унутрашњост Русије, да образују југословенске одреде за борбу против Немаца и Аустријанаца (Б. Храбак, Настанак).

права свакога човјека на сретан живот, мора бити с нама, с народом. И даље: „Наше судјеловање у организацији даје нам права, да очекујемо у будућности живот људски. Организација је она сила, која спаја тисућу воља у једну и тисућу мишица у једну опромну и снажну пест и даје слободу. Организација и само организација може нам помоћи не само да збацимо тиранију, што нас је гњавила, не само да се одупремо тиранији, која нам пријети у недалекој будућности, но још и више она нам омогућује, да схватимо велику идеју за коју се боримо, да се пропитамо новим духом слободе и једнакости и да тако усавршени приступимо к изградњи будуће наше државе, која ће, скупљајући у себи све синове нашега племена, све наше покрајине, дати свакому својему члану највећу могућу слободу и једнакост”. Вера у снагу организације просто је чудна: „Ријеч организација значи удруживање у ту сврху, да (се) подјелом рада и сложним настојањем постигну лакши и већи циљеви, представља сабом огроман колос, који се миче, ради и дјелује по једној мисли, по једном плану, к једноме циљу. И што је организација већа то је веза која спаја чланове те организације чвршћа, то је и сила њезина већа, а према томе и нада у коначни успјех вјероватнија. Веза у организацији може бити вањска дисциплина, као н. пр. у војсци, гдје има одушевљења и интереса заједничка мисао, заједничка циљ рада. Оваква је веза куд и камо већа и чвршћа. Сваки наш човјек мора јасно сазнати, за чиме се ми стремимо, што ми хоћемо, и у чему је наша главна мисао и пристајући уз њу, он постаје не само поуздан ступ и потпора за организацију, већ и нови апостол те мисли, нови ширилац те идеје. „Организација је имала посебну вредност с обзиром на стање у Европи: „У цијелој Европи кипти и ври и није далеко час, када ће се поврнути из темеља, када ће бура народна сломити све своје тлачитеље, како год се они зову и започети на развалинама старог градити нови живот. Наша је дужност да у томе часу будемо организовани у једну велику војску, коју ће душевна, нутарња дисциплина спајати у нераздјељиви савез у којем ће чланови сваки сам по себи бити живи носиоц наше идеје”.⁸

У истом броју листа изложен је и програм листа. Он се састојао из следећег: 1) сва земља припада ономе који је сам обрађује, тј. сељаку; 2) национализација свих творница, предузећа и капитала у корист радника; 3) сва власт већима сељака и радника; 4) право сваког народа на потпуно самоопредељење. Чланак је не само у последњој тачци, него и у питању поседу земље од стране сељака, био интониран тако да се национално питање осећало као присутно. Чланкописац није хтео ни да троши речи око тога „да су Хрвати, Срби и Словенци један народ”, изјаснивши се за федеративну Југославију, рекао је: „Осим тога ће свака провинција имати право, да посве самостално управља сво-

⁸ *Revolucija* бр. 1 од 6. IV 1918., 1; О чак, *Интернационалисти*, 91.

јима домаћима дјелима. Једном ријечју, наш је циљ основани — Југословенска независна демократска република с влашћу сељаштва и радништва, као члана европске федерације”.⁹

У неким другим чланцима *Револуција* се у свом првом, програмском броју zaloжила за класну а не националну борбу у старом смислу, харангирајући радне масе једног народа против радних маса других народа: посебно је истакнуто да се само за светску револуцију масе могу борити против империјалистичких фронтова а за власт сељака и радника целог света.¹⁰ У једном чланку инсистирало се да та борба може успјети само као интернационална.¹¹

У позиву Југословенима да се јављају редакцији листа како би се ширила организација посебна је пажња посвећена напредној интелигенцији: „Особитим се позивом обраћамо и нашој наприједној и народној интелигенцији, да се без колебања придружи нашем покрету, јер је то једини пут к нашем ослобођењу. Нека сваки знаде, да у политици у опће, а напоље у данашњим догађајима не може бити колебања. Нека се свако одлучи, на коју ће страну: за народ или против њега. Наше је увјерење, да наша борба као емиграната, мора бити у колико је могуће сложнија и ми ни у којему случају не можемо да се разбијамо до у два лагера. Зато, ко је за социјализам, за праведност, за републику и слободу с нама (је), а тко неће, тај је противу нас”.¹² Када се зна да су тадашњи тзв. дисиденти припадали ситнобуржоаској интелигенцији југословенски оријентисаној и да нису до одласка у рат били чланови социјалдемократских партија, писање листа и посебно кад је изричито реч о интелигенцији, потпуно је разумљиво.

У другом броју листа (изашлом 15. априла) лансирана је идеја да је интелигенција у сељачким нацијама квасац револуције, и то пре свега својом свешћу о политичком моменту и својим познавањем револуционарног процеса. Дословно је речено: „Ми смо народ сељачки, а сељак није никада онако одлучан револуционар као што је то радник, и ако ми имадемо велику сељачку буну под вођом Матијом Гупцем, радника ми такорећи и немамо, а оно што имадемо, тако је разасуто и разбијено, да се може и рећи, да га и нема. Остаје — као квасац револуције — наша напредна интелигенција”. Уз позив напредној образованој омладини да приђе организацији, југословенски сељак и радник су упуторени да не мешају две ствари: „интелигенцију (коју ми у већини случајева зове — посподом) и науку, образованост, књигу”.¹³

⁹ *Revolucija* 6. IV 1918, 1—2; Очак, *Интернационалисти*, 92.

¹⁰ *Revolucija* 6. IV 1918, 2.

¹¹ Исто, 3.

¹² Исто.

¹³ *Revolucija* бр. 2 од 15. IV 1918, 4.

Поновљени су неки ставови, који су посебно значајни за националну проблематику. Опет је као циљ политичке борбе означена југословенска независна пучка република с влашћу сељаштва и радништва као члан европске федерације¹⁴. Уопштни чланак Стјепана Марковића „Патриотизам и интернационализам” представља ехо оновременске совјетске штампе на ту тему. У напису о томе какав треба да буде општи мир истакнуто је право свих народа па и Југословена на самоопредељење, при чему је поред става Троцкога, изнесеног пре револуције, похваљен и програм председника САД В. Вилсона о давању народима права на слободан развитак.¹⁵

Други број листа донео је први извештај о почетку рада конгреса заробљеника интернационалиста у Москви. Уместо раније најављеног Ивана Ференчака, као говорник у име Југословена иступио је Вукашин Марковић. За разлику од осталих, он је наступио интернационалистички, рекавши: мене су питали какве сам нације; ја сам члан пролетерске нације. И Бугарин Михајлов се надовезао на ово излагање, рекавши да је он члан народа пролетера, али је говорио и против захватања Србије.¹⁶

Прво директно обраћање тзв. дисидентима учињено је чланком „Демократско начело у војсци”. Иако антимилитариста, аутор чланка је за револуционарну и националноослободилачку војску. У вези с тим, као пример старе војске наведен је „наш бивши кор у Одеси”. О њему је наведено: „Ви, који сте били у њему и који сте сада овдје, знадете врло добро, да нема управо никакве разлике међу режимом у омраженој царској Аустрији и режимом патриотичних и демократских часника слободне Србије. Сви су вам они пунили уши о великој и светској борби за слободу, а сами вас учинише својима робовима. Они су вас позивали на живи протест проти насиљима Аустрије, да вас бију, запостављају и убијају у име слободе. Они вам обећаше рај ондје у домовини, када се вратимо, а овде вам приредише пакао”.¹⁷

Програмска платформа групе југословенских комуниста у фази њеног настанка сасвим се детаљно може пратити. У програму се говорило о хегемонији радничке класе и о њеном савезу са сељаштвом, тј. била је предвиђена социјално-политичка основица за диктатуру пролетаријата, али није било речи о улози комунистичке партије, и то из простог разлога што она међу Југословенима у Русији још није постојала и што је та девиза могла да одбије још увек знатно националистички настројену масу тзв. дисидената. Умјесто совјетске републике проповедана је „народна (пучка) република”, а уместо пролетерске, демократска

¹⁴ *Revolucija* 15. IV 1918.

¹⁵ *Revolucija* 15. IV 1918, 3—4.

¹⁶ *Revolucija* 15—IV 1918, 1—2; 6. IV 1918, 3 (говориће Ференчак).

¹⁷ *Revolucija* 15. IV 1918, 2.

револуција".¹⁸ До оваквих „нејасних” и „противречних” декларација (по И. Д. Очаку) свакако није дошло зато што старим члановима социјалистичке партије, у првом реду Вукашину Марковићу, није био јасан бољшевички програм, него зато што је исклучни политички радник Вукашин Марковић настојао да нађе платформу која би могла да привуче дисидентску групацију; био је, дакле, потребан програм који би током времена могао да прерасте у програм аналоган програму РКП (б).

Сарадници *Револуције* свесно су желели да се надовежу на ранији националноослободилачки покрет Југословена и да спрече своје земљаке заробљенике да враћањем у Аустро-Угарску потпомогну ратне напоре Централних сила. Чланак „Револуционарни покрет Југословена у Русији”, објављен у трећем броју листа (22. априла), био је сав посвећен одеској добровољачкој јединици и тзв. дисидентима. У њему је, поред осталог, речено: „Корпус као војничка институција, наравски није могао да заштити интересе радника и сељака, него напротив он их је слао на клање и убијање. Одеско гласило српске национално-либералне владе, Словенски Југ завађајући наш троимени народ под фирмом Југословенске пропаганде, није ништа друго него средство за изабљивање у корист савезничких и наших империјалиста, милитариста и такове врсте елемената. Зато је „Словенски Југ” промашио свој циљ. Најнапреднији југословенски елементи иступе из корпуса и почеше да се групирају у Кијеву око „Југославије” и Југословенскога револуционара’ давајући приступ свим мњењима почевши од умјерених националиста до крајних лијевих социјалиста у које последње се и ми убрајамо” (аутор, свакако З. Шврљуга). „Нас неколико наставши се у Москви, почесмо се организовати сакупљајући се око наше новине „Револуције”, која има задаћу да заступа искључиво интересе пролетаријата а не комунистичког становишта”.¹⁹

Још у првом броју *Револуција* је дала политичку оцену свог револуционарног претходника, дисидентског *Југословенског револуционара*: „У Кијеву су изашле врло добре новине „Југославенски Револуционар”, које су заступале наш програм, но које су морале доласком аустријске и немачке банде у Кијев престати. Покретаче њихове молимо, да нам се јаве а све оне, који започеше организациони рад по њиховим упутама, да га у томе духу наставе, да нам се јављају и да штавише шире наше новине”.²⁰

У броју *Револуције* од 22. априла шире је обрађено врло актуелно питање о враћању заробљеника у условима после пот-

¹⁸ Исто, 4, чланак „Демократска република“ (потпис „кс”); О ч а к, *Интернационалисти*, 92.

¹⁹ *Revolucija* бр. 3. од 22. IV 1918, 3. — Чланак је потписан псеудонимом „Филе”.

²⁰ *Revolucija* бр. 1 од 6. IV 1918, 3. — Чланак је потписан иницијалом „М”.

писивања Брест-литовског мира, који је осуђен и у једном другом чланку истог броја. Теза је рационално изведена: „Да смо ми сви одлучни и свесни револуционарни бориоци, да смо ми стални и непоколебљиви радници за револуционарну ствар, који се не би бојали, не само труда или затвора, већ који би смело ставили на коцку и живот свој, онда би се не само могли, него и морали вратити. И то што пре, одмах сада, да ондје будемо квасац светске револуције, која је нужна, да се тргне преварени и ослепљени пролетаријат средњих држава. Но таквих је међу нама, на жалост, врло мало”,²¹ О тој теми лист је писао већ у свом првом броју, одвраћајући заробљене Југословене да се не враћају, предочујући им посебно тежак поступак у Аустро-Угарској са повратницима из Русије.²² О повратку у домовину, али кад аустро-немачки империјалисти буду скршени и народ постане господар своје судбине, писало се и у броју од 29. априла. Уместо превременог повратка, требало је да Југословени остану у Русији, ту се организују и раде на револуционисању својих маса.²³ Против враћања писао је и следећи број листа.²⁴

Уредник Стјепан Марковић је у петом броју листа, на случају украјинског питања и односа украјинске буржоазије према аустро-немачким освајачима, додирнуо и начелно питање о односу између братских народа и појава угњетавања међу њима. У вези с тим је речено: „И то треба особито добро да запамтимо ми, јер је решавање нашега питања у многоне слично украјинскоме. Такве појаве, као што је полазак у табор непријатеља, да очуваш власт, нису ни код нас искључене. Шта више, код нас се може догодити, ако ми не одгојимо масе у правом схваћању својих интереса, — да с оружјем у руци поћу гушити устанак својих мађарских и немачких другова. И зато никада не смијемо заборавити, да само потпуно проведена социјална револуција може ријешити и наше национално питање”.²⁵

Питање организовања Југословена у Русији (који нису мислили да се пре општег мира врате у Аустро-Угарску постављало се поново почетком маја. То је питање преко стубаца *Револуције* постављено као питање егзистенције, јер би се Југословени у великом руском простору могли „изгубити попут прашине”. „Некојима ће појединцима” — писало је — „успети, да се помоћу свога талента и енергије уздигну на неки положај, но већина ће остати заборављена од свакога, без помоћи у врло јадним приликама”. Група комуниста из Москве, као централни одбор, имала је намеру да Југословене из целе Русије концентрише у неколико губернија. Предложен је следећи поступак: „Гдје год имаде наши

²¹ *Revolucija* 22. IV 1918, 1. — Чланак је потписан иницијалом „М“.

²² *Revolucija* 6. IV 1918, 3.

²³ *Revolucija* бр. 4 од 29. IV 1918, 1 (потпис: М. М.), 3 (чланак „Шта да радимо у Русији“).

²⁴ *Revolucija* бр. 5 од 6. V 1918, 3—4.

²⁵ Исто, 2—3.

људи, треба да се саберу и, ако их је већа група, треба да изаберу три лица као одбор или комитет, којему ће бити дужност за прво време да точно попише све чланове местне организације, њихове адресе, занат, где су се родили, где су живели, године, да ли су писмени или не, знаду ли руски добро, средње или мало, чиме би се желели занимати овде у Русији, да ли су се оженили овде у Русији и све те податке послати нама у средишњи одбор и држати их код себе (...) Ти одбори или комитети морају да сабиру од чланова своје организације чланске приносе, морају им раздавати наше новине и сабирати за њу претплату и бити у сталној и непрекидној вези са средишњим одбором овде у Москви. Одбор тај посредује у свакој ствари између руских власти и наших људи, заступа њихове интересе пред послодавцима, брине се за места незапосленима итд. у опће води сваку бригу о својим члановима и о организацији. После, када се успостави поштанска веза с домовином, добиват ће одбори од нас књиге, получиват ће од куће новине, организоват ће се читаонице и књижнице, одржати вечерње школе за неписмене итд. Но у онима местима, где је наших људи мало, мање рецимо од десеторице, онде ће се изабрати један повереник, који ће учинити за своју групу сав посао и који ће подржавати сталну везу најпрес нама, а онда — када се свуда организују ујезни (:срески — Б. Х.) одбори — с њима, а кроз њих и с централом”.²⁶

Према Д. Видњевићу, укупно је штампано 56.000 примерака *Револуције*, и то у прва три броја по 12.000, четврти број у 10.000, пети и шести по 5.000 примерака.²⁷

Док би се *Револуција* могла означити као орган скупине комуниста Југословена у време постојања општејугословенских организација са социјалистичком оријентацијом, од којих се посљедња називала Југословенска комунистичка емигрантска партија, у којој су се посебно чули бивши тзв. дисиденти (који су доста инсистирали на националноослободилачкој компоненти и били склони образовању посебних револуционарних партија), — од првих дана јуна, кад је било јасно да руководећи органи федерације иностраних комунистичких група и ЦИК РКП (б) неће признати партијски карактер поменутој емигрантској партији, утицај међу московским комунистима Југословенима стекли су више интернационалистички оријентисани југословенски комунисти, на челу са старим бољшевицом дром Вукашином Марковићем, у које су поменути руководећи органи имали више поверења. Уместо емигрантске партије, као секција РКП (б) призната је Југословенска комунистичка група, на челу са именованим руководством, коме је стуб био В. Марковић. Уместо *Револуција*, лист се од 8. јуна почео звати *Всемирная революция*, а

²⁶ Исто, 4. — Чланак је потписан са „жс“.

²⁷ Као бел. 4/1. — Видњевић и Зв. Шварлуту ставља као редактора уз Стјепана Марковића.

као његов уредник важио је В. Марковић. Нови лист је поред прилога на српскохрватском објављивао и написе на словеначком (што је *Револуција* чинила само изузетно) и на бугарском језику (чега у *Револуцији* није било). Излазио је једаред недељно (обично суботом).

У апелу, објављеном у првом броју, упућеном свима Југословенима у Русији, у коме су они позвани да се у Русији повежу у чврсту организацију и у њој припреме за борбу у домовини, дато је обавештење да је у Москви основана „Југословенска Комунистичка Партија (бољшевика)“.²⁸ Упоређујући снагу организације са силом најјачег експлозива, отрова или атомске енергије, Вукашин Марковић је у једном напису првога броја новог листа закључио: „Дакле малена сила, кад је организована и јако спојена, цементирана и дисциплинирана може чудеса добара или зла да ствара“. Редакција и сарадници рачунали су са светском револуцијом као нечим неумитним, чак као излазом из опасности смрти од глади, те су зато толико и инсистирали на организовању у Русији, како би се припремили „на тај нови живот“. Иако је став према Аустро-Угарској и надаље остао негативан, чешћи су и снажнији позиви за сарадњу са немачким, мађарским и осталим радним масама Хабсбуршког царства.²⁹

Чланак Звонимира Шврљуге „Банкротство југословенског национализма“ посебно је привлачио пажњу. Он је идеју југословенског национализма уврстио у једну „од тих убитих или барем на смрт рањених идеја“. „Малобројна група интелигената“ — писао је Шврљуга — „могла је да си приушти раскош теолошких расправа о трима народима, који су у истину један народ, и о једном народу који је у истину три народа. Но последице објаве рата престало је искључиво господство интелигенције и читава је маса народа била силом бачена у вртлог рата, тј. у вртлог политичке дјелатности. И шта се догодило? Чим је ступио на сцену онај наш тајанствени, један који је три, одмах су она три доказала, да нису један. Хрватска, српска и словенска народна маса доказала је у овом рату да има (уколико уопће има) само сепаратистичку хрватску, српску или словенску националну свијест и да никакве заједничке, југословенске националне свијести у ње нема (...) Идеја југословенског национализма је немоћна, бесплодна и осуђена на смрт прије свега зато, јер је попрјешна у коријену и протусловна сама по себи. Нација није политичка партија, није продукт свјесне људске воље (...) Свака је нација продукт хисторије, хисторијски организам, који је растао и развијао се силом безбојних утјецаја, међу којима је свјесна људска воља играла врло незнатну улогу (...) Место партикуларистичког национализма хрватског, српског и словен-

²⁸ *Всемирная революция* бр. 1 од 8. VI 1918, 3. О ч а к, *Интернационалисты*, 94—5: О ч а к, Группы 240.

²⁹ *Всемирная революция*, бр. 3 од 23. VI 1918, 3.

ског, имао се постићи неки заједнички национализам, заједнички националистички шовинизам српско-хрватско-словенски. Отров се хтјело лечити другим отровом. Жали боже, стари је отров био јачи (...) Југословенство не може успјети као национална идеја, јер југословенске нације није никада било нити у хисторији нити у свијести народној (...) Проповиједајући југословенски национализам, ми у истини проповиједамо национализам словенски, хрватски и српски и развијамо на такав начин баш оно зло, против кога смо хтјели да се боримо (...) Да, вријеме је већ, да се докрајчи незаконити брак национализма и интернационализма, који се тако дуго крио под именом југословенског национализма (...)” Излаз из те ситуације Шврљуга је видео само ако се пође „на пут револуционарне борбе међународног пролетаријата, на пут борбе за културну, економску и политичку слободу свију потлачених народа и свију потлачених људи”. И даље: „Поћи неустрашиво даље по путу одлучног сузбијања сваког националног шовинизма и тиме на крају крајева омогућити мирни сусједски живот, сложни културни рад, слободну и братску заједницу међу југословенским народима, заједницу, која ће да уђе као једна чврста карика у ланац ослобођених народа”.³⁰

У првом броју листа *Всемирная революция* З. Шврљуга је написао и значајни чланак о тзв. дисидентском покрету, односно о Југословенској револуционарној федерацији, тек основаној у Москви. Оспоравајући тврдњу Федерацијиног листа *Слободе* да дисидената више нема (јер је већина пришла Федерацији), Шврљуга је написао: „„Дисидентство” је имало несумњиво неку идејну садржину, која не може исчезнути нити у случају, ако би се сви дисиденти смирили на српској или рецимо југословенској државној служби. „Дисидентство” је била јека руске револуције у срцима Југословена. Били би [смо] људи мислити, да се уплив руске револуције преносио само на тако зване, „дисиденте”. Дисидентство је у суштини својој било револуционарно гибање, оно је било кидање тјесногрудних окова националистичке традиције. Ништа не значи ако су се многи уплашили идејних конзеквенција свога рада, па се вратили натраг исходној тачки. Вријеме које су провели на слободи, није ни за њих изгубљено. Неизбрисиви ће трагови остати”. О опширном програму Федерације Шврљуга је рекао да ће „остати као обично на папиру”. Заједнички рад са Федерацијом он је у име скупине комуниста означио немогућим, поготово у Русији, „гдје је револуција давно прешла своју полубуржуазну фазу”. „Наш одношај према совјетској власти” — писао је — „опредељује нашу тактику. Ми смо приправни радити са сваким, који хоће да помогне учвршћење совјетског строја у Русији, а тиме директно и што скорију експлозију револуције у другим земљама. Ми не можемо радити

³⁰ *Всемирная революция*, 8. VI 1918, 1—2.

с онима, који под заставом неутралности сакривају своју мржњу према совјетској власти”.³¹

Против тих националиста под социјалистичком маском *Всемирная революция* је повела борбу већ од првота броја, тачније од уводника који је написао уредник др Вукашин Марковић.³² Ти националисти са социјалистичким, демократским и другим кринкама скупили су се у „Југословенској револуционарној федерацији”, која је настојала да се представи као тзв. „општи национални фронт” Југословена у Русији. Изражавајући се доста благо о програму који је Федерација објавила („који ће остати као обично на папиру”), и нагласивши да се до тада више учинило само на скупљању добровољаца за Солунски фронт, Шврљуга је дао марксистичку оцену политичког кретања у југословенским земљама Аустро-Угарске: „У Аустрији је револуционарно гибање још у зачетку. За пролетаријатом који је свуда и свагда авангарда револуције, тамо још иду и неке праћанске странке. У случају успешнот развоја револуције, југословенска буржоазија оставит ће пролетаријат и ступити с њиме у борбу”.³³

У свом броју од 22. јуна *Всемирная революция* се дистанцирала од националних револуционара, наводећи већ у наслову да постоје „две борбе и две револуције”. Док национални „револуционари”, међу којима и Федерација, желе промене граница и владара, сиромашни сељак и радник жели промене у смислу да се ослободи ових господара и експлоатације и да помоћу социјалне револуције у целом свету створе у друштву „нови ред”. Због свега тога лист се јасно декласирао против националистичке организације.³⁴ Иступајући против национализма, као средства за хипнотисање маса, један напис у броју од 29. јуна непосредно је иступио против Мије Радошевића, који је у споразуму са српском дипломатском мисијом, лозинком велике Југославије позивао Југословене да се уздрже и пођу на Солунски фронт, где су у ствари ратовали за западне империјалисте.³⁵ Мијо Радошевић је неколико пута лично апострофиран.³⁶ Кад су, у августу 1918, чланови Југословенске револуционарне федерације били похапшени, лист је објавио чланак „Последње слово” Федерацији, из пера секретара Југословенске комунистичке групе РКП (б) Владимира Чопића.³⁷

Број листа од 20. јула 1918. у великој мери био је посвећен увлачењу Срба добровољаца у интервенцију на северу Русије.

³¹ Исто.

³² Исто, 1, уводник „У чему је спас“.

³³ *Всемирная революция*, 8. VI 1918, 4.

³⁴ *Всемирная революция*, 22. VI 1918, 2, 1—2.

³⁵ *Всемирная революция*, бр. 4 од 29. VI 1918, 2 и 3.

³⁶ *Всемирная революция*, бр. 4, стр. 2, бр. 7 (20. VII 1918), стр. 4 и бр. 7, стр. 1.

³⁷ *Всемирная революция*, број 11 од 17. VIII 1918, 3.

Против таквог учешћа изјаснио се један непотписани српски социјалиста у име беде коју је Србија доживела 1914—1915. године и рата, против кога су тако јасно устали и бугарски тесни и румунски социјалисти 1915. године. Војницима на Мурману упућен је један апел с питањем зашто су на тлу Русије са оружјем у руци која је управљена не против Немачке, него против руских сељака и радника, којима капиталисти Француске и Енглеске желе да наметну стари јарам. Слободу Југословена и слободу свих угњетених народа Европе „донијет ће собом побједоносна пролетерска револуција”, јер „путем рата не може бити уништен ни један империјализам”. Интервенцију Чехословака у Сибиру и Срба на Мурману Вукашин Марковић је у уводнику листа назвао трагикомичном авантуром. Лист је донео и саопштење да је у Архангелску лишено слободе триста српских и италијанских контрареволуционарних официра и њихових посылних, који су допремљени у Москву.³⁸

Вукашин Марковић, као уредник листа, посебну је пажњу поклањао балканским проблемима и нарочито братству Срба и Бугара. У уводнику броја од 20. јула он је, на пример, констатовао: „Ми Балканци представљамо колоније капиталиста и монархиста. Ми смо највећи робови не само енглеског, немачког и француског капитала, већ и робови наших царева, краљева и њихових слуга светског капитала. Зато (се) ми морамо први устати, први борити и ослободити”.³⁹ У уводнику од 29. јуна, у целини посвећеном Балкану, В. Марковић је установио да је балканска политика, поред све беде балканских земаља, подељена између два империјалистичка блока. Империјалистички интриганти сеју раздор на Балкану, обећавајући велику Бугарску, велику Србију, велику Грчку, велику Турску, па чак и велику Албанију и велику Црну Гору, а неки нуде и велику Југославију, из које би били искључени Бугари, налазећи своје епитгоне у балканским престолоима и у редовима поткупљивих официра и чиновника, па чак и лажних социјалиста. На крају је донесена угодно вест да су се, наводно, две бугарске окупационе дивизије у Србији револуционисале и да су одбиле да спроводе реквизицију и гуше устанак измученог изгладнелог народа.⁴⁰ Донесено је и саопштење о страху код бугарских владајућих кругова да Срби атентатори не убију цара Фердинанда. Коментар у вези с тим је гласио: „Сејање мржње и продужење клања српске и бугарске сиротиње потребно је не само бугарским царским слугама империјалистима него исто тако и српским проданим трговцима, који истребљивањем српске и бугарске сиротиње зарађују јурдење, чинове, платје, лађе и милионе. Зато је у рачун лажним револуционарима из лоповске краљевске југословенске федера-

³⁸ *Всемирная революция*, бр. 7 од 20. VII 1918, 2, 3, 1 и 4.

³⁹ Исто, 1.

⁴⁰ *Всемирная революция* бр. 4 од 29. VI 1918, 1.

ције ако Србин изврши атентант на Фердинанда или његове са-
бареце".⁴¹

Всемирная революция је систематски објављивала мате-
ријале који су позивали Југословене под заставу РКП (б), исти-
чући да се, пружајући оружану помоћ руским радницима и се-
љацима, Југословени боре и за слободу своје домовине. Лист је
много пажње обратио заробљеницима, обавештавајући их о зби-
вањима у завичају, на пример о одјецима руске револуције, о
револуционарним одборима у југословенским земљама, о устан-
ку морнара у Боки Которској, о штрајкачком покрету у Слове-
нији и Хрватској, о распаду Аустро-Угарске, о стремљењу рад-
них маса југословенских земаља да створе демократску репуб-
лику. У новинама су објављена и писма Југословена послана у
родни крај, у којима су они причали о животу сељака и радни-
ка у Совјетској Русији и изјављивали да ће собом, кад се врате
донети искуство новота живота.⁴²

Лист *Всемирная революция* обавештавао је југословенске
читаоце у Совјетској Русији не само о револуционарним прео-
бражајима у Русији, под утицајем октобарске револуције, него
је извесну пажњу посвећивао и теоријским питањима и искус-
тву изградње социјализма. Објављен је, на пример, чланак о аг-
рарном питању у Русији, о томе како треба организовати кому-
не и сл. Посебно је интересовање показано за питања у вези са
Трећом интернационалом. Лист је прештампавао радове Лењи-
на и других бољшевичких руководилаца.⁴³

Всемирная революция је штампана у укупно 535.000 при-
мерака. Под тим насловом изашло је свега 36 бројева, у следећем
тиражу: од броја 1 до бр. 4 у 15.000 примерака, пети број у 10.000,
6. и 7. број у 24.000, од 8. до 15. у 20.000, од 16. до 18. у 22.000
од 19. до 23. у 18.000, од 24. до 34. у 13.000, 35. у 10.000 и 36. у
18.000 примерака.⁴⁴

⁴¹ *Всемирная революция*, бр. 7 од 20. VII 1918, 4.

⁴² О ч а к, *Группы*, 242—3 и 248—9; О ч а к, *Интернационалисты*, 109 и
110. — Према мишљењу неких буржоаско-националистичких интелекту-
алаца који су се вратили из Совјетске Русије, „Лист *Светска револуција*
блатио је на ове могуће начине Србију и представнике Југословена из
бивше Аустро-Угарске, као што су то чинили мађарски и немачки бољше-
вички листови“ (*J. Vidmar Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i*
KPJ 1919. god., Arhivski almanah II, Zagreb 1959, 32).

⁴³ О ч а к, *Интернационалисты*, 118 и 290.

⁴⁴ Као нап. 4/1. — Ови се наводи делимично могу проверити помоћу
месечних извештаја Групе. У извештају о раду за септембар—октобар и
новембар 1918. стоји да је лист од септембра до 16. новембра излазио два
пута недељно у тиражу од 20.000 примерака. Због недостатка хартије и
одласка бивших заробљеника Југословена у домовину, од 16. новембра
лист је излазио само једном недељно (четвртком) у 18.000 примерака (АРПЈ,
Учесници ВОСР, XVI—33 и 40; ЦПАИМЛ, 17—I—415. У извештај за јануар
1919. унесено је да је *Всемирная революция* изашла са пет бројева (1—5)
у тиражу од 12.000 примерака (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 247;
ЦПАИМЛ, 17—I—422.

Лист је уређивао др Вукашин Марковић до свог одласка на казански одсек источног фронта. У одсутности замењивао га је Словенац Драгутин Година.⁴⁵ Прва опширна дебата о листу одржана је на састанку комитета Југословенске комунистичке групе РКП (6) у септембру 1918, приликом предавања уредништва В. Марковићу од стране Д. Године. Том приликом закључено је да лист уређује колегијум од три лица: Марковић као одговорни уредник, Д. Година као уредник за словеначки и Петар Смилов за бугарски део листа.⁴⁶ За време замениковања Д. Године неки комунисти Југословени упутили су у Царицин (данас: Волгоград) Лазару Вукићевићу, типографу и пре рата уреднику социјалдемократског листа *Слобода* у Новом Саду позив да дође у Москву. Он није успоставио нормалнији однос са Д. Гоудином, у коме је гледао резервисаног и у себе увученог буржоаског интелектуалца.⁴⁷ Примивши редакцију 5. септембра, Марковић ју је, према тврђењу Д. Године, предао Вукићевићу. Матузовић и Смилов су се такође (11. IX 1918) тужили на Вукићевића, да се учинио господарем у редакцији и да самовољно прерађује написе и увршћује их у лист.⁴⁸ Због тога је питање редакције постављено и на састанку комитета Југословенске групе РКП(6) од 12. IX 1918. Утврђено је: „да колегија и сада постоји с другом Марковићем на челу као одговорним уредником. Колегија се састоји из другова: Марковића за српскохрватски део листа, Година за словеначки и Смилов за бугарски“. После дуже дискусије прихваћено је „да колегија ријеши по приликама и по својој увиђавности размјер простора у листу за сваки језик. Све рукописе приима лично друг Марковић“.⁴⁹

Кад је већина комуниста Југословена од средине новембра до фебруара 1919. пошла у домовину, бригу за редовно издавање новина преузео је на себе тзв. Загранични биро Централ-

⁴⁵ Д. Видићевић у својој „статистици“ даје сумарни податак да су лист уређивали В. Марковић и Д. Година. Он пише и за Зв. Шварљугу да је уз Стј. Марковића, редакцијовао *Revoluciju*. Сам Шварљуга дао је следећи указ на ислеђењу у Запребу, јануара 1919. године: „У Москви одлучио сам са друговима, међу којима је био Ковачевић, Лапајне, Горуш, Шимуновић и неки други, основати социјалистички орган, којег смо фактички и оснивали прозвав га „Светлоска револуција“. Ја сам већ иза другог броја тог часописа из редакције иступио (...)“. Ј. Vjdmag, н. н., 32).

⁴⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI 33, 502—3; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

⁴⁷ Успомене из Октобарске револуције Лазара Вукићевића, средно за штампу А. Лебл, *Зборник за друштвене науке Матице српске XXII*, Нови Сад 1959, 136 и 137—8. — Вукићевић лист погрешно зове „Социјална револуција“. (Исто, 136.)

⁴⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 507; ЦПАИМЛ, 17—I—434; записник одборске седнице Југословенске групе РКП(6) од 11. IX 1918. — У записнику стоји и следеће: Д. Година признао да је учинио погрешку што је примио на посао Вукићевића послје тога, кад се он одрекао увјета, које му је сједница поставила. Али навађа и то, да на њихо о томе није питао и да је он стога држао да и други на то пристају“. (Исто.)

⁴⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 508; ЦПАИМЛ, 17—I—434, записник одборске седнице Групе од 12. IX 1918.

ног комитета Комунистичке партије (бољшевика) Срба, Хрвата и Словенаца, како се преименовала Југословенска комунистичка група РКП (б). Вукићевић је као члан Централног извршног комитета нове партије остао у Москви као руководилац Заграничног бироа. Кад је Вукићевић, средином јануара 1919. пошао у Југославију,⁵⁰ *Всмирная революция* је престала да излази.

Ускоро после одласка последњег уредника листа у земљу, у Москву је из Швајцарске приспео Илија Милкић, некадашњи сарадник београдских *Радничких новина*, који је лист обновио под називом *Свјетска револуција*. Поред Милкића обновљени лист уређивао је и Бранко Бауер (пре рата железнички чиновник из Загребa). Лист је престао да излази 11. јула 1919. године.⁵¹ Према Видњевићу, изашло је укупно 288.000 примерака листа, од чега је отпадало: на бр. 1. 13.000 примерака, на бројеве од 2. до 9. по 11.000, на број 10. — 15.000, на број 11. — 20.000, на број 12. — 12.000, на бројеве од 13. до 17. — 15.000, на бројеве од 18. до 22. — 13.000 примерака.⁵² Бројеви су излазили и на осам страница, док су ранији југословенски револуционарни листови штампани на четири, па и на две странице.

За *Свјетску револуцију* од већег је значаја објављивање вести о стању у земљи. Део информација које су стизале из југословенских земаља, пошто су попримиле актуелно политичко-пропагандни акценат, објављиван је у поменутом гласилу Југословенске групе РКП (б). На пример, у броју 14. од 2. априла објављене су разне вести о радничком покрету и изгледима на дизање пролетерске револуције, о мерама које је предузимала владајућа буржоазија и о њеним спољнополитичким плановима, о расположењу и деловању хрватског сељаштва и његове буржоазије и сл. У тим освртима има и несавештености, и претеривања, па и жеље да се са вишег руководећег нивоа донесе оцена. У чланку „Већ је вријеме”, на пример, дају се оцене о стању радничког покрета у југословенским земљама, позивајући се на писмо Ф. Филиповића и Д. Лапчевића у име Српске социјалдемократске партије бироу I конгреса Интернационале у Москви.⁵³

Вести из земље су веома касиле, тако да су саопштења у листу фрапантно заостајала за догађајима или су бар сведочила о жељи да се збивања са закашњењем или на одређени начин прикажу. На пример, тек 2. априла *Свјетска револуција* је донела обавештења (која су представљена као телефонске вести!) да предстоји одвајање Чешке из састава Аустро-Угарске и образовање чешке владе. Слично је јављено и за Хрватски сабор —

⁵⁰ В. Нrabак, *Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije u Jugoslaviji 1918—1919. godine*, *Zbornik radova Historijskog instituta Slavonije IV*, Slav. Brod 1966, 245—6 и 150; О ч а к, *Интернационалисти* 139.

⁵¹ А. Стрижкова, н. н., 386.

⁵² Као нап. 4/1.

⁵³ *Svjetska revolucija* бр. 14 од 2. IV 1919; В. Нrabак, *Dolazak*, 260—61.

„да ће се ових дана, састати” и „објавити одвајање Хрватске и Славоније од Угарске и њихово уједињење са другим јужносла-венским земљама”. У чланку се, даље, говори о организовању самосталне Угарске и о банкротству аустро-германске царевине. „Распад старог насилничког империјализма” — стајало је дос-ловно — „најочитије се опажа у Аустро—Угарској, за коју се може рећи да већ не постоји. Она се распала на низ малих др-жава”. Лист је предвиђао да ће између појединих делова Аустро-Угарске доћи до борби, нарочито између Чеха и Немаца и из-међу Југословена и Италијана, јер се националне буржоазије неће моћи нагодити око граница. „Распад Аустро-Угарске, на-равно”, — резоновало се даље — „искористиће империјалисти другог лагера и створиће из аустријских ранијих покрајина сла-бе малене државице”. На истој страници истог броја листа го-вори се и о Црној Гори као о реално постојећој, али окупираној држави, која има своју владу у земљи. Вест од дописника листа из Харкова, датирана са 19. мартom, гласила је: „Црногорски ми-нистар вањских послова предао је савезницима ноту с молбом, да им се пошаље на помоћ војска за борбу против злочиначких срп-ских банда. Из ноте се види да чланови црногорске владе нису имали могућности отпутовати у Париз, јер (су) им то забраниле српске власти”. Гласине које су из Одесе тада стигле у Кијев биле су фантастичне: „да је династија Карађорђевића збачена, а Југославија да се прогласила за републику”.⁵⁴

У поменутом броју Свјетске револуције од 2. априла Ју-гословенска група РКП (б) објавила је и свој позив за заштиту Мађарске Совјетске Републике. Био је то пре свега протест против рата и беде, глади, оскудица сваке врсте и епидемија које настају с њим. Клању не може крај учинити буржоазија, јер докле год буде капиталистичке експлоатације биће и рата. Борбу међу на-родима може обуставити једино радничка класа, преузимајући власт преко радничких и сељачких совјета. То је управо пости-гао мађарски пролетаријат, и тај његов успех је од велике важ-ности и за радни народ балканских земаља. У прогласу се даље наводило: „Дан ослобођења југословенских радника и сељака од капиталистичког па и од империјалистичког међународног клања приближује се. Да би тај дан што пре дошао, нужно је, да југосло-венски пролетаријат испуни своју братску дужност. Та се дужност у овом моменту састоји у томе, што ће југословенски радници и се-љаци спречити своју и Антантину капиталистичку класу да угуше Угарску Социјалистичку Совјетску Републику и што ће, — сле-дујући примеру руских и угарских другова — збацили капитали-стичку тиранију, организовати савете (совјете) радника, сељака и војника, узети власт у своје руке и прогласити Југословенску Социјалистичку Федеративну Совјетску Републику”.⁵⁵

⁵⁴ B. Hrabak, *Dolazak*, 261.

⁵⁵ *Svjetska revolucija*, бр. 14 од 2. априла 1919, 1.

Имајући у виду такву Југославију, један допис у истом броју *Совјетске револуције* устао је против оних који проповедају и велику Хрватску, и велику Србију, па и капиталистичку велику Југославију, које би настале под патронатом једног од империјалистичких табора, као и против оних који говоре да су комунисти против националних држава. Комунисти су против шовинистичких државица, које би биле само пиони империјалистичких сила. Дословно је стајало: „Разлика се састоји само у том, под чијим упливом има да буде та, Југославија”.⁵⁶

У унутрашњости совјетске републике током 1920. године излазила су два југословенска листа социјалистичке оријентације — један у Ташкенту, у средњој Азији, а други у Иркутску, у средњем Сибиру.

Комуна је била орган југословенске секције при губернијском комитету РКП (б) у Иркутску. Њеним излагањем требало је надоместити недостатак новина на југословенским језицима. Она је као недељни лист почела на српскохрватском језику да излази 2. марта 1920, под уредништвом Вилка Мариона (до рата инжењер, родом из Хрватске, године 1916. одстрањен из добровољачких јединица у Одеси), а после Марионове смрти под уредништвом Петра Н. Павишића-Вјерина (до рата учитељ у Хрватској, члан РКП (б) од 17. X 1918, као свршени слушаалац школе при Генералштабу Црвене армије заробљен од „белих”, те ступио у контрареволуционарни југословенски пук у Чељабинску).⁵⁷ *Комуна* је штампана у 750 примерака.⁵⁸ Први бројеви листа (2—5) у знаку су успомена на тек преминулог В. Мариона (чији су ранији састави објављивани) и разних декрета и правних аката совјетских власти; има података о самом Иркутску и Југословенима у њему.

У првом броју новина Југословени су позвани да се упишу у Интернационалну дивизију, а комунисти Југословени те дивизије да се региструју у југословенској комунистичкој секцији у месту. Пошто су људи много желели да се врате у отаџбину, објављено је да је издато надеђење да интернационалисти родом из средње Европе крену на запад. У једном доста иронично писаном чланку Вјерин се осврнуо на официре југословенских формација свих боја у склопу контрареволуционарних и интервенционистичких снага.⁵⁹

У другом броју публикована је „објава” Југословенима већ умрлог Мариона из времена власти Политичког центра, тј. пре доласка у Иркутск црвеноармејских јединица; у њему је Марион пледирао за што пунији рад образованог Привременог југословенског комитета, који је радио у културно-просветном одељењу

⁵⁶ Исто, 7.

⁵⁷ О ч а к, *Интернационалисти*, 156.

⁵⁸ А. Стрижкова, н. н. 386.

⁵⁹ *Комуна* бр. 1 од 2. III 1920, 1 и 2.

радничко-сељачке дружине. Вјерин је написао опомену онима који су се евакуисали преко Владивостока и о њиховом понашању по доласку у земљу.⁶⁰ И у једном напису у следећем броју *Комуне* (31. марта) под удар коментара нашли су се нарочито чланови војне мисије који су непосредно изводили евакуацију преко Владивостока.⁶¹

На састанку интернационалиста у Омску у мају 1920. југословенски представници су предложили да се лист *Комуна* пренесе из Иркутска у Омск, а Вјерин и неки други комунисти Југословени да се пребаце на политички рад у Омск.⁶² *Комуна* је била још у животу месеца јуна 1920, после мале паузе у излажењу, за време које је требало учинити јаснијим положај југословеских секција у Сибиру.⁶³

Слично југословенској секцији у Иркутску и југословенска секција при Покрајинском односно при Прадском комитету у Ташкенту издавала је од 1. маја до 20. новембра 1920. двонедељно (сваког 1. и 15. у месецу) лист у 500 примерака под називом *Црвени барјак*. Написи су објављивани на српскохрватском и словеначком језику, а чланови редакције су били: Иван Вук за чланке на словеначком и одговорни уредник и Божидар Муврин односно Теодор Шај за хрватски и Б. Ружић односно Кртинић и В. Никић на српском.⁶⁴ Изгледа да уређивање и технички ниво листа нису били на потребној висини. Већ у јуну Централни југословенски биро запазио је да би лист требало да се строжије редигује и да се пажљивије води коректура.⁶⁵ Члан предсједништва Бироа Милан Кодрња 15. августа је чак предложио да се забрани штампање ових новина, сматрајући да оне не одговарају по садржини, и зато што у Туркестану има мање Југословена него у другим областима совјетске републике; он је предлагао да један југословенски лист („Радник и сељак“) излази двапут месечно у Москви.⁶⁶ Према једном писму Централног бироа излазило би да је *Црвени барјак* требало да престане да излази са

⁶⁰ *Комуна* бр. 2 од 24. III 1920, 1—2 и 3—4.

⁶¹ *Комуна* бр. 3 од 31. III 1920, 4.

⁶² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—35, 339 и 377, 661; ЦПАИМЛ, 17—I—483. До преносења листа у Омск није дошло; Вјерин је од 1. августа 1920. радио на издавању брошура у Централном југословенском бироу у Москви (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—38, 531, ЦПАИМЛ, 17—I—434).

⁶³ АРПЈ, Учесници ВОСР—XVI—37, 854; ЦПАИМЛ, 17—I—440, извештај о делатности Централног југословенског бироа за јун 1920.

⁶⁴ О чак, *Интернационалисти*, 165, Вид. и: И. Сологубов, *Об интернационалистов в Туркестане (1918—1921 гг.)*, Ташкент 1961, 125. — Изјава о излажењу листа дата је на састанку југословенског агитационо-пропагандног одјела 15. IV 1920: АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—423, 235, Партархив у Ташкенту, 60—IV—189. У погледу новина је речено: Што се тиче новина, то ће од 1. свибња новине опет излазити под именом „Црвени барјак“ на 4 стране. (Исто.)

⁶⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 854; ЦПАИМЛ, 17—I—440, извештај о делатности за јун 1920.

⁶⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XI—33, 792; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

1. септембром; последњи број листа изашао је, међутим, 20. новембра.⁶⁷

О недостацима листа расправљао се и у Ташкенту (Никић 30. септембра). На изјаву В. Никића да лист не одговара својој намени одговорио је на састанку секције 1. октобра редактор Иван Вук, објаснивши под како тешким условима *Црвени барјак* излази и тражећи од Никића да укаже на конкретан пропуст и промашај. Чланови секције у дискусији су изразили признање Ивану Вуку на труду око листа и предложили су да уместо Муврина и Кртинића у редакцију уђу Шај за написе на хрватском и Никић за чланке на српском језику. О листу се говорило и на састанку секције 29. октобра. Уредник И. Вук дао је објашњење зашто многи прилози који су приспели редакцији нису могли бити објављени, али је замолио да због тога чланкописци не прекидају сарадњу, него да се више вежбају у писању и обраде већу пажњу на форму.⁶⁸

Већ је напоменуто да је постојала иницијатива за покретање листа *Радник и сељак*. После предлога М. Кодрње на састанку председништва Централног југословенског бироа 15. августа 1920, било се стало на становиште да је већина југословенских секција РКП (б) осетила у раду да је неопходно да се у Москви издаје лист на југословенским језицима. Он је требало да излази сваког 1. и 15. у месецу, у тиражу од 2.000 примерака. Биро је предузео кораке да се дозволи публиковање таквих новина (својим актом од 25. августа), али ЦИК РКП (б) није дао сагласност у вези с тим.⁶⁹

Поред новина које су излазиле само на југословенским језицима постојали су и интернационалистички листови који су излазили на више језика, и у којима је било написа и на српско-хрватском језику, тј. из пера Југословена који су, као и други интернационалисти, користили и такву прилику за револуционарну пропаганду међу својим сународницима. Ти листови су били: *парицински Internationalist* немачки, мађарски, српско-хрватски); *La Commune* (на француском, енглеском, немачком, српскохрватском, италијанском, финском и руском), који је од новембра 1918. и у 1919. години недељно излазио у Петрограду, као орган Федерације иностраних група РКП (б); *III International* (на немачком, мађарском српскохрватском и румунском), који је једном седмично излазио у Самари у времену од 22. децембра 1918. до марта 1919; као орган интернационалне секције политодела при Револуционарном војном савјету IV армије и

⁶⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 384 и XVI—36, 53—55; ЦПАИМЛ, 17—II—457 и 499.

⁶⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, CVI—423, 417, 422—3 и 441; Партархив у Ташкенту, 60—IV—192.

⁶⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 384 и XVI—33, 871; ЦПАИМЛ, 17—I—457 и 440.

Самарске федерације иностраних комуниста; *Свобода народа* (на мађарском, немачком, српскохрватском, словеначком и румунском), која је штампана једном недељно у Ташкенту, као гласило Покрајинског комитета иностраних комуниста у Туркестану.⁷⁰

Од поменутих интернационалистичких листова Југословени су имали већи утицај у царичинском *Интернационалисту* (који је у лето 1918. године излазио двапут недељно, као орган локалне федерације иностраних група РКП (б), под уредништвом Лазара Вукићевића. Кад је Вукићевић пошао у Москву, уређивање листа преузео је типограф, радник из Панчева Милош Грбанов.⁷¹

Не малу улогу у револуционарној пропаганди Југословена имао је орган Народног комесаријата за питања националности *Жизнь национальностей*, који је једном недељно излазио 1919—1921. године. У прва 34 броја (од укупно 45 тога годишта) 1919. године написа о Југославији и о Југословенима има 36. Реч је обично о сталној рубрици „Југославија”, али има и тематски посебних чланака, као што је национално питање у Југославији, будућност Црне Горе, болшевизам у Хрватској, образовање Југословенског совјета у Москви, о италијанско-југословенском сукобљавању, о перспективама револуције на Балкану, о анти-српском покрету у Југославији, чланак Југославија и преврат у Мађарској ит. сл. Написа у 1920. години било је мање (11), а од тематски посебних треба поменути чланак о Другом конгресу КПЈ, о СКОЈ-у, о изборима у Југославији и о односу југословенског пролетаријата према совјетској власти (поводом треће годишњице октобарске револуције). Године 1921, кад се лист почео бавити углавном националностима у СССР-у појавила су се само три написа о Југославији.⁷²

Како у поменутих тако и у совјетским новинама на руском језику нису били нарочито ретки и усамљени позиви односно прогласи упућивани Југословенима на територијама бившег руског царства. Природно је да је таквих апела и прокламација било највише у листовима на југословенским језицима, но било их је и у централним и у локалним руским гласилима.⁷³ Један од значајних прогласа у централној совјетској штампи изашао је из

⁷⁰ А. Стрижкова, н. н. 386—8. — Члан редакције самарског листа *III International* за текстове на српскохрватском био је Дабић (*Боевое содружество*, 168; А. Стрижкова, н. н., 388), који је своју интернационалистичку делатност започео у Одеси, почетком 1918. године, као бивши српски добровољац.

⁷¹ Успомене из Октобарске револуције Лазара Вукићевића, 135—6; Стрижкова н. н. 387; Очак, *Интернационалисты*, 128—9. — Вукићевић је поднео кад је за лист рекао да се зове *Светска револуција*, да је излазио свакодневно и да је био „први“ југословенски болшевички лист не само у Совјетској Русији него уопште (стр. 135).

⁷² За попис чланака аутор дугује захвалност колегиници Убавки Вујошевић.

⁷³ Очак, *Интернационалисты*, 216—19, 289, 220, 228; Очак, *Из истории участия*, 297—8.

пера секретара Српског посланства у Петрограду Мите Димитријевића. Месеца јануара, наиме, посланство је преко Димитријевића успоставило контакт и са самим Лењином, и то у вези с питањем о заробљеним Југословенима. Наводно по жељи и на иницијативу Лењина, Димитријевић је саставио проглас, који је нешто касније, кад су савезничке дипломатске мисије напустиле Петроград, објављен на првој страници *Правде* и *Известия*. У њему су наглашене три ствари: 1) да није достојно да Срби, Хрвати и Словенци убијају Русе у руској земљи, која је пружила гостопримства њима који су бежали испод аустроугарских застава; 2) да није ствар Јужних Словена, који проглашавају своју националну револуцију, да се дижу и боре против револуције руског народа; 3) да је њихова дужност, пре свега, да пођу на Солунски фронт, у коме правцу су совјетске власти помогле евакуацију свих одреда Добровољачког корпуса, и да се тамо боре за ослобођење своје домовине од аустро-немачких империјалиста. Према Димитријевићу, не само да су ово биле Лењинове идеје него је он тражио и да се у прогласу означе четири концепциона средишта, где би се скупљали Југословени са подручја под контролом контрареволуционарних снага. Проглас су редиговали М. Димитријевић и секретар Јакова Свердлова Инокидзе а потом је био предат В. Бонч-Брујевичу, лично за Лењина. Проглас је сутрадан објављен, а потом, у облику летака, бацан из авиона на контрареволуционарним фронтовима који су се управо почели стварати.⁷⁴

III Превођење и штампање брошура и Лењинових дела

Југословенски комунисти у Москви почели су са масовнијим превођењем и штампањем брошура доста касно, тек у лето 1918. године. Брошуре и књижице су биле намењене не само за револуционарну агитацију у Русији него и заробљеницима који су се враћали у завичај. У овој врсти револуционарне делатности Југословени су доста закаснили у односу на остале интернационалисте — Мађаре, Немце, Чехе и Румуне.¹ Први преводиоци брошура били су Владимир Чопић и Звонимир Шврљуга на српскохрватски и Драготин Година на словеначки језик. Обим полова тражио је, међутим, већи број литерарних снага. О томе

⁷⁴ Мита Димитријевић, Краљ Александар и признање СССР-а (рукопис), Институт за међународну политику и привреду, ошн. бр. Р—138, стр. 6—8. — Дешавало се, на жалост, да су совјетски листови и нешто касније, кад је став Српског посланства био несумњиво непријатељски у односу на совјетку власт, објављивали прогласе Југословенске револуционарне федерације, повезане са посланством, у којима су Југословени позивани да буду неутрални према грађанском рату у Русији, што је доста сметало у раду комунистима Југословенима (Очак, *Интернационалисти*, 231, бел. 44).

¹ Успомене из Октобарске револуције Лазара Вукићевића, 139.

се, на пример, расправљало на састанку Централног комитета Југословенске групе РКП (б) од 13. септембра, на коме је закључено да се број брошура увећа; у вези с тако појачаном активношћу В. Марковић је предложио да се повећа број радника на издавању брошура; одмах се на састанку пријавио Иван Бркић (бивши официр Добровољачке дивизије у Одеси, искључен из ње у мају 1916, заједно са В. Чопићем), а закључено је да се преко В. Чопића (који је отишао у инспекцију интернационалистичких група у Поволжју) позове неки Словенац из Царидина, ако је комуниста.²

Према Видњевићу, ова издавачка делатност почела је још у време постојања Југословенске комунистичке емигрантске партије, тј. до средине јуна 1918. године. Према њему, прве брошуре штампане су на хрватском језику и носиле су следеће наслове: „Војницима аустроугарске војске” (Бухаринов текст), „Понуда мира украјинских радника и сељака војницима аустријским и немачким”, „Раднички вођа пред судом капиталиста” (говор Варлема), „Шта говори шума вјешала” и „Наш барјак”. Прве две брошуре штампане су у 15.000, а последње три у 10.000 примерака. Према истом извору, Југословенска комунистичка група РКП (б), тј. југословенски комунисти у Москви од средине јуна 1918. до краја фебруара 1920. године објавили су 34 наслова посебних издања, од којих је на српском језику било 14, на хрватском 11, а на словеначком 9. Укупан тираж тих издања Југословенске групе износио је 295.200 примерака.³

Ток ове замашне делатности може се пратити преко месечних извештаја Југословенске групе РКП (б) односно Централног југословенског бироа ЦК РКП (б). У извештају за август 1918. стајало је да су на хрватском језику изашле брошуре: „Раднички вођа пред судом капиталиста” (говор Варлема) у 10.000 примерака, превод познате брошуре Карпинског „Наша застава” и још једна у по 5.000 примерака. До краја тога месеца на хрватски језик преведено је још 16 брошура, на словеначки четири, на српски једна, на бугарски пет. На хрватски су биле преведене: „Програм мира” Лава Троцког, „Коме је потребан рат” Колонтајеве, „Шта је буржоазија?” В. М. Фричеа, „Како водити скуп” Керженцева, „Коме припада земља” Беле Куна, „Устав РСФСР”, „Доле са међународним разбојницима” Бухарина, „Шта је војник Црвене армије”, „Схвати друже, црвено-армејче”, „Пауци и мухе” К. Либкнехта, „Програм комуниста” Бухарина, „Класна борба и Партија” В. М. Фричеа, „Шта је совјетска власт и како се она изграђује” Лациса и Карпинског, „Социјализам” В. Д. Фричеа, „Најамни рад и капитал” К. Маркса и брошура о Лењиновој биографији. На словеначки језик преведена је брошура Лацис-Судробе и Карпинског „Империја-

² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 510; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

³ Као бел. 4/1.

лизам", „Социјализам" В. М. Фричеа и Радекова брошура „Анархисти и Совјетска Русија". На српски језик преведена је брошура Петровића „Пролетери свих земаља, уједините се". На бугарски су преведене брошуре: „Интернационала" В. М. Фричеа, „Нова начела синдикалног покрета" Никуликина „Устав РСФСР", „Шта се догодило у Русији" Ив. Уљанова, „Шта је дала народу револуција" Лилина. Према истом извештају у преводу на хрватски налазиле су се следеће брошуре: „Комунистички манифест" Маркса и Енгелса, „Империјализам" В. М. Фричеа, „брошура Карпинског сељацима о томе о ким иду и кога помажу, „Шта се догодило у Русији" Уљанова, „Интернационала" В. М. Фричеа, „Пролетерски празник 1. мај" Зиновјева, „Револуција у Паризу 1848. године" Либкнехта, Марксов „Грађански рат у Француској", „Вера у бога" Лафарга и „Кратки политички речник". На словеначки језик преводиле су се брошуре: Бухаринов „Програм комуниста", „Комунистички манифест" Маркса и Енгелса, „Шта је буржоазија", „Интернационала" и „Класна борба и Партија" В. М. Фричеа, „Жан Жорес" Л. Троцког. У преводу на српски језик налазиле су се брошуре: Лењинов говор „Борба за хлеб", „Борба за слободу и мир у Русији" К. Цеткин, Енгелсов „Развитак социјализма од утопије до науке", „Револуција у Француској 1870—1871" Валкенштајна, „Питање о национализацији банака" од Сокољникова, „Жан Жорес" Л. Троцког. У току преводјења на бугарски језик налазиле су се брошуре: Бухаринов „Програм комуниста", „Доле са међународним разбојницима" Бухарина, „Шта значи Закон о слободи савести и одвајање цркве од државе" Јакова Букова, „Шта је совјетска власт" Лацис-Судробе и Карпинског, „Реч руског радника и сељака", „Рад, дисциплина и поредак" Л. Троцког и Лењиново „Писмо о тактици".⁴

⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 21—27; ЦПАИМЛ, 17—I—415. — Поред овога извештаја постоји и извештај о делатности „за последњи месец", послат под бр. 116 12. августа 1918. Федерацији иностраних комунистичких група. У том извештају се не помиње као објављена четврта поменута брошура, а међу готовим преводима на хрватски се не помињу „Доле са међународним разбојницима" Бухарина, Бухаринов „Програм комуниста", „Класна борба и партије" В. М. Фричеа, „Шта је совјетска власт и како се она изграђује" Лациса и Карпинског, „Социјализам" В. И. Фричеов, Марксов „Најамни рад и капитал" и Лењинова биографија. Од готових превода на словеначки нису поменуте брошуре „Империјализам" и „Социјализам" В. И. Фричеа и Радекови „Анархисти и Совјетска Русија". Готови преводи на бугарски језик нису поменути. Као брошуре које су се преводиле на хрватски наведене су: Бухаринов „Програм комуниста", Маркс-Енгелсов „Комунистички манифест", Фричеов „Империјализам", „С ким сте ви сељаци". С ким идете? И коме помажете?, „Шта се догодило у Русији", И. Уљанова, „Доле са међународним разбојницима, Бухарина, Фричеов „Интернационализам" и „Класна борба и партије", „Шта је совјетска власт и како се она изграђује" Лациса и Карпинског, Фричеов „Социјализам" и „Кратки политички речник". На српски преводени су Лењинов говор „Борба за хлеб", „Борба за слободу и мир Русије" Кларе Цеткин. У току преводјења на бугарски био је Бухаринов „Програм комуниста большевика" (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 57—60; ЦПАИМЛ, 17—I—415).

У извјештају за септембар-октобар 1918. унесено је да су у том периоду објављене следеће брошуре: „Раднички вођ пред судом капиталиста” (на хрватском, у 10.000 примерака), „Наша застава” (Карпинског, на хрватском, у 5.000 прим.), „Балканским радницима” (на српском, у 10.000 прим.), „Устав РСФСР” (на бугарском, у 10.000 прим.), „Чија је земља” Беле Куна (на српском, у 20.000 прим.), „Пролетери свих земаља, уједините се” Петровића (на хрватском у 20.000 прим.), Либкнехтови „Пауци и мухе” (на словеначком, у 10.000 прим.), „Шта је то буржоазија” Фричеа (на српском, у 20.000 прим.), „Устав” (на српском), Бухаринов „Програм комуниста” (на хрватском), „Национализам и интереси пролетеријата” Д. Године (на словеначком, у 6.000 прим.), Помоћу додатне количине хартије штампани су текстови: „Шта хоће бољшевици” Кина (на словеначком), „За бољшевице” Ц. Јалкина (на хрватском), Фричеов „Социјализам” (на хрватском), Лафаргова „Вера у бога” (на хрватском).⁵ У извештају за новембар 1918. саопштено је да су одштампане или да се налазе у штампи: „Шта је то буржоазија” Фричеа (на српском, у 20.000 прим.), Бухаринов „Програм комуниста (бољшевика)” (на хрватском у 30.000 прим.) и „Национализам и интереси пролетаријата” Д. Године (на словеначком, у 6.000 примерака).⁶

У акту Народном комесаријату иностраних дела од 20. децембра 1918. Југословенска група РКП (б) је навела податак да је до тог времена пустила из штампе 12 брошура у укупном тиражу од 190.000 примерака, поменувши поименце Бухаринов „Програм комуниста” и „Устав”. Наведено је и да је летака, позива и прокламација одштампано укупно 215.000 примерака, а да лист *Всемирная революция* излази једном месечно у тиражу од 18.000 примерака.⁷

У извештају Федерацији иностраних комунистичких група за децембар 1918. стајало је да је одштампан „Устав” (на српском, у 30.000 примерака), а да су следеће четири брошуре у децембру сложене али да су одштампане тек у јануару 1919. (због недостатка хартије): „Шта је буржоазија” Фричеа (на српском, у 20.000 прим.), Бухаринов „Програм комуниста (бољшевика)” (на хрватском, у 50.000 прим.), „Биографија Лењина (на српском, у 20.000 примерака) и „Општа инструкција партијским радницима на селу у вези са аграром”. Вероватно је планирао али штампање није објављено, односно ствар је преузео какав други издавач, за брошуре „Сеоска комуна” (на хрватском, у 20.000 прим.) и „За слободу и мир” (на словеначком, у 20.000 примерака). Преведене су брошуре: „Шта хоће бољшевици” Кина (на словеначки), „Национализација земље” Мешчерјакова (на хрватском), Фри-

⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 35; ЦПАИМЛ, 17—I—415.

⁶ Исто, снимак 41.

⁷ Исто, снимак 36, акт бр. 513.

чеов „Социјализам” (на српском), Лафаргова „Вера у бога” (на хрватски) и Либкнехтови „Пауци и мухе” (на српском).⁸

У току јануара одштампан је Бухаринов „Програм комуниста (бољшевика)” (на хрватском, у 8.000 примерака), „Сео-ска комуна” (на словеначком, у 20.000), „За слободу и мир” (на словеначком, у 20.000 прим.), „Неколико речи сељацима” (на српском, у 20.000 прим.) и „Дрина, Добруца, Мурман” од Шумибора (на хрватском, у 5.000 прим.). Писац последње поменуте брошуре није био члан Групе, него буржоаски републиканца Душан Семиз (близак црнорукцима), али му је рукопис прихваћен за штампу, јер је у њему на популаран начин разлобичена црна делатност српских шовиниста и официра у Добровољачком корпусу у Одеси, чији су се остаци у то време налазили у интервенционистичкој групацији на Мурману. За ту брошуру је у извештају речено: „Та брошура је велики одјек не само међу Југословенима који се налазе још у Русији, него и иза граница”. Крајем децембра завршавани су радови на рукопису за брошуру „Атларно питање на Балкану”.⁹

О превођењу и издавању важнијих брошура одлучивало се на састанцима комитета, па и пленарним састанцима Југословенске групе РКП (б). На пример, на пленарном састанку 9. априла 1919. одлучено је да се брошура о Трећој интернационали публикује на сва три југословенска језика (30.000 примерака на српском, 20.000 на хрватском и 10.000 на словеначком) и да садржи Манифест, платформу и Лењинове тезе. На састанку је дато саопштење да је за превођење брошура плаћено по тарифи.¹⁰ На пленарном састанку од 5. маја дато је саопштење да се преводи брошура „Програм РКП (б)”, прихваћен на VIII конгресу РКП (б) у марту 1919, и то истовремено на српски, на хрватски и на словеначки.¹¹ На састанку Комитета Групе два дана раније расправљано је о материјалу који би се предложио Бироу Треће интернационале за превођење и публиковање. Том приликом је закључено да се изабери и преведу: „Програм бољшевика, прихваћен на VIII конгресу” (за превођење на српскохрватски и словеначки), „Чланци из Комунистичке интернационале” (за превођење на српски), „Средњаци” (на српски, хрватски и словеначки) и брошура Махлевског „Was ist Bolchewismus”.¹²

У току 1919. године, врло тешко за младу совјетску републику, и издавачка активност Југословенске групе РКП (б) радикално је редуцирана. У месечним извештајима Групе нема, као раније, читавих спискова публикација на којима је рађено. Поменуте брошуре, о којима се говорило почетком маја, одштампане су тек у септембру 1919. Наиме, у извештају Групе за тај

⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 48—49; ЦПАИМЛ, 17—I—415.

⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 247; ЦПАИМЛ, 17—I—422.

¹⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 576; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

¹¹ Исто, снимак 582.

¹² Исто, снимак 584.

месец саопштено је да је одштампан „Програм РКП, прихваћен на VIII конгресу” (на словеначком у 10.000 примерака) и Лењинов рад о средњацима (на српском у 10.000 прим. и на хрватском). На словеначки језик преведене су Фричеове брошуре „Шта је буржоазија”, „Социјализам”, „Империјализам”, „Класна борба и партије” и „Интернационализам”. На српски језик, пак, преведени су Лењинови радови „Политичке партије у Русији и задаци пролетаријата” и Диктатура пролетаријата и ренегат Каутски” и брошура Троцкога „Рад, дисциплина, поредак”.¹³ Помењута три текста су у другој половини месеца тек дата на преводу. У даљем штампању брошура донесена је на састанку Комитета Групе одлука о даљој рестрикцији тиража, пошто је закључено да се брошуре на словеначком штампају само до 3.000 примерака, на хрватском само до 5.000, на српском само до 8.000 примерака.¹⁴

Иницијатива у вези с издавачком делатношћу могла је доћи и од заинтересованих појединаца. На пример, 11. децембра 1919. обратио се Комитету Групе Иван Вук с предлогом да му се повери да на словеначки језик преведе Лењинов рад „Држава и револуција”, мада је био свестан да у тадашњим условима није било хартије да се рукопис одштампа, али претпостављајући да би могла настати могућност за публикување ако не у Русији оно у Југославији. Иван Вук је инсистирао на тези да до тога времена није било агитационо-пропагандне социјалистичке литературе на словеначком језику.¹⁵

У извештају о делатности Групе за октобар 1919. године стоји да су у току месеца одштампане брошуре „Политичке партије у Русији и задаци пролетаријата” В. Лењина (на српском), а прецртани су наслови „Рад, дисциплина, поредак” Троцког (на српском) и Фричеов „Интернационализам”, вероватно зато што штампање није било завршено. Као готове публикације приказане су „Рад, дисциплина, поредак” Троцкога (можда на хрватском), Лењинов рад „Ренегат Каутски” (на српском) и Фричеове брошуре на словеначком „Империјализам”, „Социјализам”, „Шта је буржоазија” и „Класна борба” и „Шта су бољшевици” од Мархлевског. Наведени су и готови преводи Лењиновог рада „Држава и револуција” (на српском) и Фричеовог „Интернационализма” (на хрватском).¹⁶

Од пролећа 1920. године опет се нешто више почело радити на издавању револуционарне пропагандне литературе и радова класика марксизма-лењинизма. Иако је Совјетска Русија и даље водила борбе на својим границама, прилике су ипак биле

¹³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 294, ЦПАИМЛ, 17—I—422.

¹⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 592; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

¹⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 325; ЦПАИМЛ, 17—I—422. — Комитет је о томе расправљао на састанку 13. XII 1919, одлучивши да се ствар препусти председништву Групе.

¹⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 297; ЦПАИМЛ, 17—I—422.

знатно повољније у односу на претходну годину. У марту 1920. руковођење радом комуниста Југословена у совјетској рупублици преузели су нешто млађи чланови партије, примивши се функција у новом форуму — Централном југословенском бироу при ЦК РКП (б). Нова екипа позабавила се питањем редакцијског рада тек месец дана након свог конституисања. На састанку Комитета Бироа 7. априла, наиме, решено је да редакцијски рад око издања на српском језику води М. Пешић, а око уређења на хрватском језику В. Шешок.¹⁷ Када је нешто касније Биро расправљао о извештају за април Југословенског обласног бироа за Сибир, закључено је да се саопшти ЦК-у РКП (б) да не дозволи публикување никаквих новина и летака без знања Бироа; једино кад је реч о листу локалног карактера — публикување би се могло допустити по сагласности обласног комитета РКП (б).¹⁸

Постојали су и издавачки планови. План за прву половину 1920. године предвиђао је издавање 19 брошура, за које би било потребно 263.000 штампаних листова хартије. Утврђено је само да на словеначки треба превести Лењинове радове „Држава и револуција“, „Политичке партије у Русији“ и „Ренегат Кауцки“ и Бухаринову „Азбуку комунизма“.¹⁹

Преводилачка делатност обновљена је у јуну 1920. У извештају о раду Бироа за тај месец забележено је да је на српски преведена позната и цењена „Азбука комунизма“, да се хрватски превод листе књижице такође приближио крају, и да су на хрватски језик преведени радови „Култура и совјетска власт“ Лењина, „Пролетерска револуција и ренегат Кауцки“. У току превођења на српски налазила се брошура „Једина радничка школа“, а на хрватски: „Империјализам и балканска република“ Ј. Камењева, „Резултати и перспективе“ (покрета социјалистичке револуције) Троцкога и Лењинова биографија од Зиновјева. У штампи се налазила „Азбука комунизма“ на хрватском и припремана је за штампу иста књижица на српском, а одштампане су брошуре „Ка држави социјализма“ Лафарга (на словеначки), Лењинова „Пролетерска револуција и ренегат Кауцки“ (на српски) и „Култура и совјетска власт“ Керженцева (на српском).²⁰

Изгледа да поменути месечни извештаји нису баш увек приказивали стварно стање у раду на публикацијама, те су се оне из месеца у месец појављивале у извештајима. У извештају за јул 1920, на пример, бележи се да је тек завршен на хрватски језик превод „Азбуке комунизма“, „Империјализма и балканске републике“ и Лењинове биографије од Зиновјева, а да се у фази превођења налази брошура Троцког „Резултати и перспек-

¹⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 769; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

¹⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 776; ЦПАИМЛ, 17—I—440, протокол заседања Бироа од 31. V 1920.

¹⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 614; ЦПАИМЛ 17—I—434, протокол заседања Комитета Групе од 15. XII 1919.

²⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 853; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

тиве". Штампане „Азбуке комунизма" на хрватски није започето зато што није било хартије и дозволе за штампање. Централни југословенски биро поставио је на предлог Милана Кодрње задатак да се на један од југословенских језика преведу брошуре: „Економика прелазног периода" Бухарина, Лењинова „Дечја болест левичарства", „Тероризам и комунизам" Л. Троцкога и још четири до пет најновијих популарних мањих брошура Лењина и Троцкога и по могућности резолуције II конгреса Коминтерне. Биро је решио да се убудуће једна брошура преводи само на један од југословенских језика и да се прекине са започетим преводом ако за исту брошуру већ постоји превод на који други југословенски језик.²¹

У извештају о активности Југословенске групе у месецу августу 1920. саопштено је да је у току месеца готово завршено штампање „Азбуке комунизма" на хрватском, а да је српски превод тога рада такође предат словослагачима, али да има много тешкоћа због недостатка српских слова. Тога месеца, за потребе политичког рада међу повратницима штампан је позив „Пролетаријату Југославије" на српском и хрватском језику (по 2.000 примерака на сваком). Од радова Троцкога завршено је преводљење брошуре „Резултати и перспективе", а дата је на преводљење брошура „Тероризам и комунизам".²²

Почетком октобра 1920. године потпуно је завршена „Азбука комунизма" на хрватском (у 5.000 примерака), а у штампи се налазио и српски превод дела. Завршено је и штампање брошуре Камењева „Империјализам и балканска република" (на хрватском). На преводљењу су се још налазили текстови: Бухаринова „Економика прелазног периода", „Тероризам и комунизам" Троцкога и Лењинова „Дечја болест левичарства у комунизму". Дело које се раније није помињало а налазило се у преводљењу била је „Руска историја".²³ У току новембра и децембра 1920. брошуре које су почеле раније да се преводје још су се налазиле у раду, а штампала се „Азбука комунизма" на српском, али споро све до краја јануара 1921. године — због недостатка словослагача.²⁴ Због тога је Петар Н. Павишић — Вјерин, од августа 1920.

²¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 859—60 и 787; ЦПАИМЛ, 17—I—440 и Партархив у Ташкенту, 106—CDXXIII—488. — На заседању Бироа од 31. јула, а на Кодрњин предлог, решено је „да се, ако је Иван Вук завршио словеначки превод „Азбуке комунизма" превод прими и исплати, али да се штампање брошуре обави у Југославији (он. 787). — Одлука да се убудуће штампа само одређен број важних брошура, и то само на једном од југословенских језика, предложена је и у извештају сверуској конференцији комуниста Југословена, октобра 1920 (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—3,1001; ЦПАИМЛ, 17—I—442).

²² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 871; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

²³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 866; ЦПАИМЛ, 17—I—440, извештај о делатности Југословенске групе РКП(б) за септембар—октобар 1920.

²⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 874; ЦПАИМЛ, 17—I—440, извештај о делатности Групе у новембру 1920; као бел. 25/III.

године један од главних радника југословенске издавачке делатности у Москви, децембра 1920. отишло у Петроград да при тамошњем комитету РКП (б) организује југословенско издавачко одељење и да закључи уговор о штампању на српском Лењинове брошуре „Држава и револуција”. У то време у Москви се слагао текст брошуре Зиновјева о Лењину.²⁵

Извештај за новембар 1920. године жалио се да нема довољно преводилаца за комунистичку литературу на југословенске језике.²⁶ Крајем септембра Централни југословенски биро прихватио је за преводиоца на словеначки Алојза Седеја, иако у то време још није утврђен протоколом. Седмицу дана касније за преводиоца на хрватски наменован је Бранко Шицел (с тим да буде и наставник у партијској школи).²⁷

У извештају сверуске конференције Југословена комуниста (октобра 1920) начињен је мали осврт на издавачку делатност Централног југословенског бироа од марта до октобра. Због оскудице и у људима и у средствима, за тих седам месеци преведено је само седам брошура (шест на хрватски и једна на српски) и дате су на преводјење још две књижице; штампано је, пак, на српском четири књиге а пета се налазила у штампи, на хрватском је једна одштампана а једна се налазила у штампи, на словеначком четири брошуре су одштампане. Те брошуре, изузев оне на српском у штампи, отиснуте су у 47.000 примерака. Осим брошура штампани су и прогласи: у фебруару „Југословени” на српском и „Срби, Хрвати и Словенци” на хрватском, а у септембру 1920. Манифест КПЈ „Пролетаријату Југославије”. Пошто је било приговора што последњи манифест није објављен и на словеначком, Централни биро је дао објашњење у време објављивања Манифеста у бироу није било Словенаца да текст преведу на словеначки.²⁸

Издавачки план за 1921. годину предвиђао је штампање до шест уџбеника, шест новијих издања Лењина, Троцкога, Зиновјева и других и 12 најновијих брошура.²⁹ Уџбеници би требало да имају обим 200 до 300 страница и тираж од 5.000 примерака,

²⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 876; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

²⁶ Као бел. 24/III.

²⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 808 и 810; ЦПАИМЛ, 17—I—440, протоколи са заседања Бироа од 27. IX и 4. X 1920.

²⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 999—1001; ЦПАИМЛ, 17—I—442. — Као штампане на српском означене следеће брошуре: „Политичке партије у Русији и задаће пролетаријата” Лењина (у 8.000 примерака), „Рад, ред, дисциплина чува совјетоку власт” (у 8.000 примерака), Лењинова „Пролетерска револуција и и ренегат Кауцки” (у 5.000 прим.), „Култура и совјетска власт” Керженцева (у 4.000 прим.), Бухаринова „Азбука комунизма” (у штампи). На хрватском је одштампан Фричеов „Интернационализам” (у 5.000 прим.), а „Азбука комунизма се налазила у штампи (у 5.000 прим.). На словеначком су штампане Фричеов „Интернационализам” и „Империјализам” (по 3.000 прим.), Мархлевскот „Шта је болшевизам” (у 3.000 прим.) и Лафаргова брошура „К држави социјализма” (у 3.000 прим.).

²⁹ Као бел. 25/III.

дела Лењина и осталих врхунских совјетских руководиљаца од 100 до 200 страница и 12 брошура по 40 до 80 страница свака. Такав оквирни план доставио је Биро на захтјев Државног издаваштва. Када је на заседању Бироа 13. децембра 1920. Видњевић тражио да се наслови потпуно конкретизују, М. Кодрња је с правом одговорио да то није могуће за целу годину унапред учинити, јер стално излазе корисне књиге на руском, које се могу одабрати тек кад изађу; Биро је, примивши такав став у планирању, овластио Кодрњу да по свом нахођењу има да изабере књиге које би биле неопходне да се штампају на југословенским језицима, те да их преложи председништву Централног југословенског бироа.³⁰

Из маја — јуна 1921. постоје неки статистички показатељи о претходној издавачкој служби. У сумарном извештају о издавачкој делатности комуниста Југословена до 6. маја 1921. стајало је да је укупно публиковано 49 брошура, од којих 19 на српском, 19 на хрватском и 11 на словеначком.³¹ За период од 1. јуна 1920. до 1. јуна 1921. Коминтерна је обавештена да је на српском изашло пет брошура и једна летак, на хрватском 15 брошура и један летак и на словеначком једна брошура. За извештај Коминтерне о делатности од оснивачког конгреса донесен је податак да је од 1. априла 1919 (вероватно до II конгреса) изашло 9 брошура на српском, 10 на хрватском и 3 на словеначком. За целокупан период од пролећа 1918. до пролећа 1921. године укупно је преведено 39 текстова на српски, 65 на хрватски и 25 на словеначки језик; од тога је штампано 12 текстова на српском, 17 на хрватском и 11 на словеначком. Од листова Југословена комуниста наведени су: московска *Револуција* (излазила од 6. априла до 14. маја 1918), *Всемирная револуција*, односно *Светска револуција* (излазила од 8. јуна до 26. децембра 1918, односно од 1. јануара до 11. јуна 1919), ташкентски *Црвени барјак* и иркутска *Колуна*. Карактеристична је једна примедба о раду на преводу и штампању имајући у виду тежњу да се постигне јединствен језик за све Југословене, издања „хрватске“ групе (5 + 15 брошура) штампана су латиницом, прихваћеном у Хрвата, и еквицом, која је доминатна у Срба и која је ближа и језику Словенаца.³²

Према извештају о издавачкој делатности у мају 1921. године, на хрватски језик преведене су брошуре „Колонијално и национално питање“ од Павлович — Волонтера, „О значају 1. маја“, „Партија и синдикати“ од Зиновјева, „Међународни синдикални савези и међународни савет синдикалних савеза“, „Тредјунионизам и неутрализам“ Лозовског. На слагање су пак дати „Разговори о политичкој економији“ Јаковљева и „Колонијално

³⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 827; ЦПАИМЛ, 17—I—440, протокол заседања Бироа од 13. XII 1920.

³¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 307; ЦПАИМЛ, 17—I—517, извештај за Коминтерну.

³² Исто, сн. 309—310, 311—312, 369—72, 372—3.

и национално питање" Павлович — Волонтера. Због предстојећег конгреса Коминтерне штампање брошура комуниста Југословена било је привремено прекинуто.³³

Последњи издавачки план за мај — јули 1921. године састављен је 22. априла 1921. Предвиђено је превеођење и штампање (у по 5.000 примерака) дванаест брошура са укупно 1114 страница руског оригинала.³⁴ Овај препотентан план, разуме се, није остварен.

И Југословени у Кијеву радили су на издавачкој делатности. Месеца маја 1919. Југословенска група РКП (б) интензивно је радила на превеођењу. Из новина *Правде* и *Изестия* било је преведено 15 чланака, те су прештампани у облику брошуре и послати у иностранство. Преведен је и део првога броја листа *Коммунистической Интернационал*, као и Енгелсов рад *Развитак капитализма*.³⁵

Као издавач политичке литературе на југословенским језицима важила је и Коминтерна. Драгутин Видњевић навео је у својој „статистици" шест њених издања на југословенским језицима, у укупном тиражу од 90.000 примерака. Најважније издање из ове групе био је „Програм РКП (б)" на српском (30.000 прим.), хрватском (20.000) и словеначком (10.000) језику. Остала три наслова била су: „Међународни положај и политика Споразума" (на словеначком, у 5.000 прим.), „Како се односе комунисти (большевици) према средњем сељаку" (на српском, у 15.000 прим.), „О средњем сељаштву" (на хрватском, у 10.000 прим.).³⁶

У збирци Франца Фон (*и Zgodovinskot arhivu SK zveze komunistov Slovenije*) јављају се и неке друге публикације Извршног одбора Комунистичке интернационале. Све су штампане

³³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 112; ЦПАИМЛ, 17—I—443. Централни југословенски биро тражио је од Државног издаљетства актом од 8. IV 1921. да се одобри штампање десет брошура, и то: Лењинови радови „О женском покрету" и „Међународна ситуација", материјали Коминтерне „Да живи 1. мај, да живи комунизам", „Комунистичка интернационала" и „II конгрес III интернационале" Зиновјева, „Породица и комунистичка држава" Колонтајева, „Сеока сиротиња и пут ка социјализму" Мешчерјакова, „Разговори о политичкој економији" Јаковљева, „Анархизам и комунизам" Преображенскога, „Питања колонијалне и националне политике" Павловича-Волонтера. (АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 285; ЦПАИМЛ, 17—I—517.)

³⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 299; ЦПАИМЛ, 17—I—517. — Предвиђене су следеће публикациије: „Устав РСФСР" од Слуске (стр. 96), „Теоризам и комунизам" Троцкога (стр. 180), Лењитова „Дечја болест левичарства у комунизму" (стр. 112), „Питања међународног радничког покрета" Зиновјева (стр. 128), „Проблем синдикалног покрета у Русији" Томскога (стр. 86), „Комунизам и анархизам" Преображенскога стр. 80), „Шта треба да зна и схвати инструктор за синдикални покрет" Лозовскога (стр. 24), „Тезе за II конгрес Комунистичке интернационале" (стр. 108), „Тредјунизам и неутрализам" Лозовскога (стр. 32), „Манифест Комунистичке интернационале" стр. 56), „Статут и резолуције II конгреса Коминтерне" (стр. 128), „Партија и синдикати" Зиновјева (стр. 90).

³⁵ О чак, *Интернационалисти*, 143.

³⁶ Као бел. 4/I, св. 401.

1919. године, имају ознаке цене и носе бројеве. Највиши број (11) носи Лењинов рад „О средњем сељаштву“ (у вези с његовим иступом на VIII конгресу РКП (б). Најнижи број (3) носи брошура „О бернској конференцији“ Фридриха Платеа и Зиновјева (из материјала са I конгреса Коминтерне). Брошура о програму РКП (б) са VIII конгреса у хрватској верзији носи број шест. Као што се види, Видњевихева „статистика“ није сигурна.

Поменута збирка важна је и за нотирање брошура Југословенске групе РКП (б) — или, како на издањима стоји: Југословенске комунистичке странке (бољшевика). Највиши број (33) носи брошура V. M. Friče „Internacional“ (1920. године). Један од најнижих бројева (12) носи брошура Кларе Цеткин „Borba za svobodu in mir“ (1918, без ознаке продајне цене); на њој за издавача стоји: *izdanje belavske biblioteke „Komunist“*. Број 18 носи Фричеова брошура „Socijalizam“, (1919, 50 копејки). Годину 1919. показује и брошура број 32 (F. Marhlevski „Kaj je boljševizam“). Из тога би излазило да је у 1919. години било бар 15, а највише 20. брошура Југословенске групе РКП (б) односно „Југословенске комунистичке странке (бољшевика)“. Од брошуре са бр. 23 („Основне црте комунистичке интернационале“) продајне цене изражаване су у југословенској монети (динар, пара).³⁷

Издања Централног бироа југословенских секција РКП (б) према Фоновој збирци носе бројеве од 34 па бар до 48, и сва каснија имају ознаку да су штампана 1921. године. Бројеви су се надовезали на бројеве издања Групе, јер је едиција била иста (Комунистичка библиотека”).³⁸

³⁷ Остале брошуре збирке које нису овде поменуте су: „Устав (основни закон) РСФСР (ћирилицом, 1918, бр. 9). »Каж хоћејо комунисти?« (Беле Куца (бр. 16), „Манифест Комунистичке интернационале пролетаријату целог света (ћирилицом, бр. 21), „Платформа Комунистичке интернационале (ћирилицом, бр. 24), „Тезе Лењина о буржоаској демократији и пролетерској диктатури“ (ћирилица бр. 26 и латиница бр. 27), „Политичке партије у Русији и задаци пролетаријата“ (бр. 29), Фричеов „Империјализам“ (бр. 30), „Рад, дисциплина, ред сачување социјалистичку Совјетску Републику“ (бр. 31). Вероватно неком прешком и брошура Лафарга „К држави социјализма“ (1920, латиница) носи бр. 33. Изгледа да број 22 треба да носи брошура „Osnovne crte komunističkega internacionala“, обзиром да је она штампана 1921. године. — Упоређење ове нумерације са описком Видњевиха није учињено, јер би то тражило доста простора.

³⁸ Поменута издања су: „Пролетерска револуција и ренегат Кауцки“ Лењина (1920, ћирилица, бр. 34), „Почетница комунизма“ (1920, латиница, бр. 35), „Империјализам и балканска република“ Бухарина (1920, латиница, бр. 35), „Сеоска сиротиња и пут к социјализму“ М. М. Мешчерјакова (1921, ћирилица, бр. 42 — о пољопривредним комунама), „Лењин о женском радничком покрету“ (1921, латиница, бр. 44), „Живио први мај! — Живио комунизам“ (1921, ћирилица, бр. 45), „2. конгрес III интернационале“ (1921, ћирилица, бр. 46 — приручник за агитатора), „Породица и комунистичка држава“ А. Колонтај (1921, латиница, бр. 47), „Међународни положај“ Лењина (1921, латиница, бр. 48). Ту спада и брошура без броја, али издање Централног бироа под називом „Н. Лењин—Владимир Илић Уљанов“ (1921, ћирилица). — Међу ненабројаним брошурама налази се и брошура И. Стјепанова „Зашто вера пада, а безверство расте?“ и још неке.

Постоји још један списак издања комуниста Југословена, објављен у листу *Комуни*, према пошиљци пропагандног материјала, приспело у Иркутск.³⁹ Према Д. Видњевићу, Централни југословенски биро објавио је 19 брошура (8 српских, 10 хрватских и 1 словеначку), са укупним тиражом од 69.000 примерака.⁴⁰

У издавачкој делатности посебно место заузели су преводи Лењинових радова. Тада су ти радови први пут преведени на југословенске језике.⁴¹ Ти радови су преко заробљеника-повратника доспели у Југославију и ван сумње је да су касније годинама вршили значајан идеолошко-политички утицај на револуционарни покрет у Југославији, посебно на селу.

IV Материјално-техничка база и графичари у издавачкој служби комуниста Југословена у Москви

Као и у другим условима, у другим земљама и временима, издавачка служба тражила је и одређену материјалну и техничку основу, односно стручну радну снагу која би могла да оствари издавачке планове. О тим чиниоцима треба говорити, јер ни средства за штампање нису била неограничена, штампарских матрица и хартије било је мало, а и у словослагачима и осталим типографским радницима оскудевало се у групи Југословена комуниста.

Новац за превођење, слагање, хартију и штампање Група је обезбеђивала преко Федерације иностраних комунистичких група, а ова преко ЦК РКП (б), односно од совјетских власти. Док се о недостатку техничких и персоналних претпоставки за

³⁹ *Комуна* (Иркутск).

⁴⁰ Видњевић наводи следеће брошуре: „Пролетерска револуција и ренегат Кауцки“ Лењина (српски, 5.000 примерака), „Почетница комунизма“ Бухарина и Преображенског (хрватски, 5.000 прим.), „Култура и совјетска власт“ Керженцева (српски, 4.000 прим.), „Азбука комунизма“ Бухарина (српски, 5.000 прим.), „К држави социјализма“ (словеначки, 3.000 прим.), „Империјализам и балканска република“ Бухарина (хрватски, 4.000 прим.), „Н. Лењин — Вл. Илич Уљанов“ Зиновјева (хрватски, 8.000 прим.), „Руска повијест“ Похровскога (хрватски, 1.500 прим.), „Сеоска сиротиња и пут к социјализму“ (српски, 1.000 прим.), „Држава и револуција“ (српски, 3.000 прим.), „Лењин о женском радничком покрету“ (хрватски, 3.000 прим.), „Живио 1. мај! Живио комунизам!“ (хрватски, 5.000 прим.), „2. конгрес III интернационале“ (српски, 3.000 прим.), „Породица и комунистичка држава“ (хрватски, 2.000 прим.), „Међународни положај“ (хрватски, 5.000 прим.), „Разговори о политичкој економији“ Јаковљева (хрватски, 3.000 прим.), „Комунистичка интернационала“ Зиновјева (хрватски, 5.000 прим.), „Манифест 2. конгреса III интернационале“ (српски, 3.000 прим.), „Проблем колонијалног и националног питања и III интернационала“ (српски, 3.000 прим.). — Последња Видњевићева брошура носи бр. 54. У Петрограду су од тих брошура штампане „Држава и револуција“, „Манифест 2. конгреса III интернационале“ и брошуре под бр. 52 и 53. (Као нап. 8/1.)

⁴¹ Очак. *Из историје учасћа*, 291. — О првим Лењиновим чланцима преведеним у Србији вид.: Т. Кацлеровић, *Цимервалдска конференција*, Београд 1951, 9 — 10.

штампарски рад чешће говорило, о немању финансија за вођење пропагандне акције путем штампане речи нема забележака. Ипак, из тога не треба закључити да се новац у сваком тренутку могао добити, и то у неограниченим количинама. Он је планиран као „буџет” у вези с политичком делатношћу групе, али су за повећане издавачке послове преко Федерације тражена додатна средства. Из записника ЦК Групе од 5. и 9. септембра 1918. може се видети како је са тим стајало. На састанку Д. Година реферисао је о финансијском питању и прочитао „прорачун” за август и септембар. После дискусије закључено је да се тражи већа свота за издавање брошура од оне (8.000 рубаља) која је предложена у прорачуну. На седници од 9. септембра В. Марковић, Д. Година и П. Смилов изабрани су у комисији за издавање брошура. При томе је одлучено да се од Комесаријата за националности моли предујам од 25.000 рубаља са позиције Комесаријата за дела Јужних Словена. Лазару Вукићевићу и Јосипу Сорићу поверено је да сортирају штампарију. Петар Смилов је на истој седници изјавио да се задовољава свотом од 1.500 рубаља за брошуре.¹

Лист *Земля и Воля* *Zemlja i sloboda* штампан је у Петрограду, у штампарији „Геролд”, и то пољским матрицама за латиницу а знатно ређа ћирилица штампана је руском ћирилицом („јат” за „ћ” и „џ” за „ђ”). Штампане у Москви почетком априла почело је у Пољској штампарији, где су штампани пре свега листови *Револуција и Всемирная революция*. *Револуција* је штампана углавном пољском латиницом, при чему су „š”, „ž” и „ć” некако замењивани сличним пољским словима (са тачкама односно цртом), али се „ч” није могло изразити, а уместо „v” најчешће је стајало „w”. Иако су ова решења била слаба, у извештајима, на пример за август 1918, напоменуто је да се издања штампају латиницом, јер штампарија нема довољно штампарских матрица („шрифт”) за српски језик.² Још у првој половини августа 1918. Група је закључила да се закључи писање *Слободе*, листа реакционарне Југословенске револуционарне федерације, и да се конфискују матрице, као и да се слично поступи са матрицама типографије у којој је штампан контрареволуционарни лист *Journal de Russie*. До краја месеца одлука је спроведена, те су матрице из *Слободине* штампарије пренесене у штампарију Групе. Немање штампарских слова био је главни разлог што преведене брошуре нису одмах штампане.³

На заседању ЦК Југословенске групе РКП (б) 1. новембра 1918. Вукићевић је реферисао о типографији и о томе да је Народни комесеријат иностраних дела решио да се издања Групе штампају у штампарији бивших новина *Утро России*. Одлучено је да се са матрицама и словослагачима пређе у поменути шам-

¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 503; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 871; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 27; ЦПАИМЛ, 17—I—415, извештај Групе о делатности у августу 1918.

парију, с тим што је Вукићевић био задужен да уреди питања у вези с послом.⁴ Касније је у својим сећањима Вукићевић писао да је питање штампарије постало актуелно кад су се поред новина, као и у другим националним комунистичким групама, почеле издавати и брошуре и леци. Због тога је још у почетку проширеног рада штампарија од Руса „комплетно била уступљена”. „Посредством Федерације страних комуниста” — писао је Вукићевић — „добили смо још слова и једну велику штампарску машину, а међу заробљеницима тражили смо југословенске словослагаче”.⁵

Од краја 1918. па кроз целу 1920. годину хартија је такође била фактор који је сметао у раду. На пример, Бухаринова брошура „Програм комуниста (бољшевика)” закаснила је због тешкоћа у погледу папира, те је одштампана тек у јануару 1919. године, и то само у 8.000 примерака. Занимљива је напомена да су сачуване матрице и да ће иза границе брошура бити доштампана у потребној количини.⁶ Доштампавање је у то време без измена обављано у Будимпешти. Криза са хартијом нарочито се заострила у јесен 1919. године, те је Комитет Групе (на састанку 20. октобра) закључио да се смањи тираж брошура и књига, с тим да се тражи било где и било каква хартија.⁷ Поред рестрикција у погледу превозица у лето 1920. одлучено је да се преводи чувају и да се, када то могућности дозволе, шаљу у Југославију на штампање; то се поименце односило на превод Ивана Вука на словеначки књиге „Азбука комунизма”.⁸

У пролеће 1921. брошуре комуниста Југословена штампане су у типографији Коминтерне, а дистрибуцију штампања рукописа обављало је државно издавачко предузеће, већ према пријему хартије. Због кризе у папиру, Централни југословенски биро је обавештен да је издавање брошура на југословенским језицима обустављено до пријема хартије и да ће рукописе требати слати у иностранство на штампање. У вези с том одлуком, Биро се 8. априла 1921. обратио поменутом предузећу да обезбеди материјал за штампање десет брошура у цитираној типографији.⁹

Ситуација у погледу матрица мора да је била још тежа у провинцији. Због тога је Јосип Полак (22. јула 1920) за ташкентски Црвени барјак тражио од Централног бироа слова (с, ш, ћ, ч, х, д, љ, б, њ) и једног слагача.¹⁰ На сверуској конференцији Ју-

⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 543; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

⁵ Упомене из Октобарске револуције Лазара Вукићевића, 139—40.

⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 247; ЦПАИМЛ, 17—I—422.

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 604; ЦПАИМЛ, 17—I—434.

⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 859—60 односно CVI — 473, 488; ЦПАИМЛ 17—I—440 односно Партархив у Ташкенту, 60—IV—195.

⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 285; ЦПАИМЛ, 17—I—517.

¹⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—36, 48; ЦПАИМЛ, 17—I—498. — Централни југословенски биро одлучио је 30. VI 1920. да у Ташкент пошаље кириличка и латиничка слова за штампање новина (XVI—3780 односно 17—I—436).

гословена комуниста, октобра 1920, извештено је да није било ни хартије, ни слова за српски језик, па ни типографа и ваљаних преводилаца.¹¹

Напоре да се, бар колико је у њиховој моћи, превлада недостатак хартије учинили су и графичари Југословенске групе. Видњевећ је у својој „статистици” посебно означио брошуре које су штампане „без дозволе (разређења) на папир, већ мојом одговорношћу и штедњом папира”. Реч је о шест брошура са тиражем од 3.000 до 5.000 примерака (односно изузетно и са 2.000), штампаних 1919. (Семизова „Дрина — Добруца — Мурман”) односно 1920. или 1921. године.¹²

Због велике оскудице у хартији, издања Централног југословенског бироа штампана су у знатно мањем тиражу (1.000 — 5.000) него издања Југословенске групе РКП (б) 1918. године (10 — 30 хиљада или Коминтерне (10 — 50 хиљада). Можда су ти тиражи били и мањи, јер постоји једна Видњевећева забелешка која каже да су све брошуре до 20 страна сматране као један егземплар,¹³ што би, изгледа, говорило да је књижица са већим бројем страница у себи укључивала већи број „егземплара”, тј. да су 3.000 „егземплара” дебље публикације представљале стварно свега неколико стотина примерака.

Недостатак стручне радне снаге представљао је други круг тешкоћа којим су се затварале веће могућности издавачке делатности Југословена комуниста у Москви. Иако је при покретању листа у Москви било на лицу места неколико графичара,¹⁴ Група је у августу тражила словослагаче.¹⁵ Последњих дана 1918. године Загранични биро Комунистичке партије (бољшевика) Срба, Хрвата и Словенаца у Москви располагао је само са четири типографа.¹⁶ Из једног списка службеника Југословенског одељења у Народном комесаријату националности из позног лета 1918. године од људи из издавачке службе наведени су: Вукашин Марковић, редактор листа, Лазар Вукићевић као коректор листа, Иван Вук као сарадник листа на словеначком, Крунослав Жанко као коректор за брошуре, словослагачи за новине: Јосип Сорић, Драгутин Видњевећ и Иван Мавер, Амелија Година као експедитор новина, Едуард Шелрад као машиниста за новине, две Рускиње као раднице при слагању новина и један Рус као главни експедитор новина. Као преводиоци брошура означени су следећи бивши тзв. дисиденти Звонимир Шврљуга, Павел Голија, Цирил Цирман, Илија Храниловић и Велмар.¹⁷

¹¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 999; ЦПАИМЛ, 17—I—442.

¹² Као бел. 4/I, сн. 399—400.

¹³ Исто, сн. 402.

¹⁴ А. Večanski, *Živa reč revolucionara, Za dolovinu* (Zagreb) 17. XI 1957, 2 (причање Ј. Сорића).

¹⁵ Као бел. 3/IV.

¹⁶ Б. Храбак, Долазак, 255, бел. 23.

¹⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 80—81, ЦПАИМЛ, 17—I—416.

Постоји докуменат из тога времена из кога се види да су зараде словослагача биле врло велике. Сорић и Видњевић, на пример, слажући текстове на пет језика и радећи преко времена, поднели су Групи рачун за август од преко 2.900 рубаља. Драготин Година није могао да сам на себе прими одговорност за такав доходак, који је био скоро двоструко већи од плате најбоље плаћених службеника. Уз закључак о потреби веће контроле поменутих, рачун је ипак био исплаћен.¹⁸

Недостатак словослагача поново се јаче осетио 1920. године, када се почело интензивније штампати на сва три у Русији „званична“ југословенска језика.¹⁹ Колико је словослагач био потребан у Москви можда се најбоље може видети из чињенице да Ивану Маверу нису удовољили жељи да га откомандују на илегалан рад у Југославију, него су ово повезивали са налажењем словослагача.²⁰ У списку сарадника Централног југословенског бироа из августа 1920. убележени су и: Јосип Грец и Јосип Смољчић као новинари, Петар Павишић-Вјерин и Барнко Шицел као редактори (односно Шицел и као коректор, а Смољчић и као редактор).²¹

Због тешкоћа при штампању у Москви од јесени 1920. чињени су покушаји да се један део брошура штампа у Петрограду. Најпре је Југословенско агитационо одељење у Петрограду до средине октобра обавестило централу у Москви о могућностима штампања југословенских брошура у типографији Академије наука у граду на Неви. Централни биро је потом упутио питање у вези са дозволом за хартију и о редактору и коректору.²² У току децембра П. Павишић-Вјерин је откомандован у Петроград да при петроградском комитету РКП (б) организује југословенско издавачко одељење, с тим да одмах прогнра штампање Лењиновог рада „Држава и револуција“ на српском језику.²³ Табаци поменуте брошуре су до средине априла одштампани, али брошура до тада није била повезана.²⁴ Већ су поменуте брошуре које је Д. Видњевић означио као вероватно одштампане у Петрограду.

¹⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 506; ЦПАИМЛ, 17—I—434, записник седнице ЦК Групе од 11. IX 1918.

¹⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 874; ЦПАИМЛ, 17—I—440, извештај о делатности Централног бироа при ЦК РКП (б) за новембар 1920.

²⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 796; ЦПАИМЛ, заседање Централног југословенског бироа од 21. VIII 1920.

²¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 639; ЦПАИМЛ, 17—I—438.

²² АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 814; ЦПАИМЛ, 17—I—440, заседање Централног југословенског бироа од 25. X 1920.

²³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 876, ЦПАИМЛ, 17—I—440, извештај о делатности Централног бироа при ЦК РКП (б) за децембар 1920. — Дужност редактора српскохрватских издања у Москви Вјерина преузео је Бранко Шицел. (Иста група.)

²⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 295; ЦПАИМЛ, 17—I—517.

V Ширење издања Југословена комуниста у Москви

Југословени комунисти у Москви као издавачи листова и брошура трудили су се да њихова револуционарна пропаганда што шире продре у југословенске масе у Русији. На пример, редакција листа *Всемирная революция* (20. јула 1918) тражила је од Југословена у Москви и околини да јој саопште не само своје адресе него и адресе свих њима познатих Хрвата, Срба, Бугара и Словенаца, како би им се свима слао лист.¹ И код совјетских органа власти предузети су кораци да се лист што интензивније растура по Совјетској Русији. На захтев Југословенске групе РКП (б) Народни комесаријат пошта и телеграфа издао је (23. X 1918) окружницу, на основу које је преко месних пошта лако било поручити поменуте новине. Да би о томе обавестила Југословене, Група је разделила циркуларно писмо (од 4. новембра). У писму је, поред осталог, стајало: „Сада се наши радници и сељаци са свију страна Русије, таласима враћају кући, те је неопходно нужно дати им могућности да се упознају са нашом литературом”.² Да се новине не би узалуд слале и тамо где нема Југословена, Драготин Година је (5. септембра 1918) тражио да се регулише експедиције новина у том смислу да се не шаљу тамо где нема јужних Словена.³

Сачувана експедициона књига сведочи о томе да је *Всемирная революция* одлазила на око 120 адреса у Русији и ван ње. Њу су наводно примали и: Српска народна скупштина на Крфу, Југословенски одбор у Лондону, Српска колонија у Женеви, редакција листа *Руски вестник* у Берлину, редакција загребачког *Обзора*, редакција хрватских листова и други адресати у Чикагу, Сент Луису и Вашингтону, народни дом у Београду, радничка организација у Панчеву, Раднички клуб у Софији, радничка организација у Сарајеву и радничке читаонице у Подгорици (дanas: Титоград) и Мостару, познати хрватски Југословен у Петрограду Крунослов Геруц, Српска војна мисија и Српско подворје у Москви. Већи број примерака ишао је у Русији у следеће градове: рејонском комитету у Вјазми (50 — 60 примерака), заробљеницима и избеглицама у Калугу (10 прим.), заробљеницима у Кожухову (75 прим.), интернационалној секцији РКП (б) у Смоленску (100 прим.) односно клубу Треће интернационале у истом месту (50 прим.), организацији иностраних радника и сељака у Тверу (25 прим.), Народном комесаријату иностраних дела (15), појединцима у Москви, Нижњем, Новгороду, Казању, Самари, Царицину, Астрахању, Петрозаводску, Орелу, Тамбову, Арзамасу Тули, Јекатеринодару, Перму и у другим местима. На већину

¹ *Всемирная революция*, бр. 7 од 20, VII 1918, 4.

² В. Нгабак, *Dolazak*, 244—5.

³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 504—5; ЦПАИМЛ, 17—I—434. — За експедитора је именована Амалија Година, а за њеног помоћника Милан Пауновић. (Исто.)

иностраних адреса одлазила је и *Револуција*, и то већ од свог првог броја.⁴

Можда су најчешћа и најзахвалнија читалачка публика југословенских московских листова били заробљеници. Са њима су свесно рачунале редакције.⁵ У извештају о раду за септембар и октобар 1918. Југословенске групе РКП (б) речено је да се *Всемирная революция* углавном распарчава међу бившим заробљеницима и црвеноармејцима на Јужном Уралу и на другим фронтovima, али и међу Србима на Мурману, у Сибиру и у Украјини. То је поновљено и за новембар и децембар 1918, с тим што је објашњено да се међу „беле” лист додају каналима Народног комесаријата иностраних дела.⁶ Подаци за август 1918. били су нешто подробнији. Речено је да се лист већим делом растура у Москви и у главним пунктовима, где у већим скупинама живе Јужни Словени, растурајући у тим местима по 100 — 300 примерака (Царицин, Саратов, Астрахан, Нижњи Новгород, Казањ, Тамбов, Пенза, Арзамас, Вјазма, Орел, Петрозаводск, Перм, Смоленск итд.). У Москви се лист раздавао (по 40 — 80 примерака) међу бившим заробљеницима који су се враћали у Аустро-Угарску. Занимљив је податак (који се налази само у једној верзији извештаја) да се у то време помишљало на издавање посебног српског листа ради агитације међу српским војним одељењима која су се борила на страни англо-француских империјалиста.⁷

Да би пропагандни материјал Југословенске групе РКП (б) дошао до оних којима је био потребан, новине, брошуре, па и леци упућивани су по библиотекама и читаоницама, на које су се наслањали разни курсеви и читалачке групе са неписменима, или приредбама, по дечјим колонијама и пролетерским радним школама за децу избеглица итд.⁸

Пошто се највећи део Југословена у Русији последњих недеља 1918. и првих месеци 1919. године вратио у земљу, на територију под влашћу совјета пропагандна издања највише су узимали Југословени у војним јединицама Црвене армије. У октобру 1919. године, на пример, литература је слата у Чернигов, где је тада гарнизонирала интернационална бригада.⁹ Када је у другој

⁴ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 168—177; ЦПАИМЛ, 17—I—421; *Револуција* 6. IV 1918; О ч а к, *Интернационалисти*, 90—91.

⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР, CVI—419, 91 и 92; ЦПАИМЛ, 549—VI—5 (Сто Словена у карачевском срезу орловске губерније); О ч а к, *Из историји участја*, 297 (саопштење Ложје Сребрнича из Казања 2. VIII 1918, да заробљеници Југословени прате руске новине али траже и штампугу на југословенским језицима).

⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 33, 40 и 247; ЦПАИМЛ, 17—I—422; О ч а к, *Из историји участја*, 290; О ч а к, *Интернационалисти*, 282 (међу „белма“). — За децембар више нису поменути заробљеници (сн. 247).

⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI — 33, 21 — 22 и 57 — 8; ЦПАИМЛ, 17 — I — 415; О ч а к, *Из историји участја*, 290.

⁸ О ч а к, *Интернационалисти*, 106 и 103.

⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 601; ЦПАИМЛ, 17—I—434, записник са састанка Комитета Групе од 11. X 1919.

половини 1920. године спровођена масовна евакуација у домовину, преосталих Југословена, нарочито из Сибира и средишне Азије, издања Југословена комуниста у Русији нису ширена само у Москви и по градовима унутрашњости, него и међу овима који су се враћали у завичај. Чланови Југословенског совјета су литературу давали у Москви повратницима који би се регистровали у Совјету, или се литература упућивала и у унутрашњост совјетске републике, управо да се дели приликом извођења регистрације Југословена, или да се распарчава међу члановима локалних секција Југословена комуниста.¹⁰

У току целе 1920. године стално је актуелно било питање слања револуционарне пропагандне и идеолошко-политичке литературе у Сибир, где је тада било не само највише Југословена него и највећи број оних које је требало политички преваспитати. Литература је на захтев сибирских агитатора и без њихових захтева експедована у Омск,¹¹ центар управног и политичког рада у Сибиру, а одатле су ту литературу по секцијама ширили агитатори, разне делегације које су се упознавале са стањем Југословена, или би се брошуре слале и поштом.¹² То се пре свега односи на најбројније средиште Југословена у Сибиру — Краснојарск, камо је понекад литература слата и директно из Москве.¹³

Револуционарна литература је 1920. године стизала из Москве и у Туркестан,¹⁴ односно 1919. и 1920. године у Украјину (Харков, Кијев, Одеса).¹⁵

Посебно је било важно и политички значајно слање пропагандне литературе у Југославију. Још у концепту извештаја о делатности Југословенске групе РКП (б) за октобар 1918. године ста-

¹⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 871, 866; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

¹¹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 843; ЦПАИМЛ, 17—I—440, конференција чланова Југословенске групе РКП (б) од 29. I 1920. (захтев И. Хааса); XI—35, 311 односно 17—I—483 (стизање брошура и листова из Москве у Омск почетком априла 1920. посредством курира Мађарске секције); XVI—33, 818 односно 17—I—440, заседање Централног југословенског бироа од 8. XI 1920. (рачун И. Олрома на 3.250 рубаља за трошкове превоза литературе из Москве у Омск); XVI—35, 340; односно 17—I—483, акт из Омока у Москви од маја 1920.

¹² *Комуна* бр. 3 од 31. III 1920, (у дослазак у Иркутск 27. III 1920. делегације из Омока са литературом послатом из Москве).

¹³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—35, 55 и 72; ЦПАИМЛ, 17—I—462, извештаји Москви Р. Филиповића 20. X 1920. и Антона Севера 30. XII 1920. из Краснојарска (да им се шаље новија литература, али не у великим количинама, јер се много не чита); XVI—35, 40—41 односно 17—I—461, Централни биро Југословенској секцији у Краснојарску, из Москве 23. IV 1920. (слање велике количине од 24 издања — 7.090 комада — преко курира Молнара); XVI—35, 58 односно 17—I—462, Централни биро Југословенском одељењу у Краснојарску 4. XII 1920. (слање три најновије брошуре са укупно 80 примерака).

¹⁴ О ч а к, *Интернационалисти*, 166 (извештај о раду за фебруар 1920).

¹⁵ О ч а к, *Интернационалисти*, 141 (харковска група фебруара 1919. снабдевала је литературом Југословене на фронту), 143—4 (литература из Кијева у Одесу, да би се растурила у Одеси, Вознесенску, Жмеринки и Фастову).

јало је да се лист *Всемирная революция* шаље у иностранство, и то у првом реду (200 примерака) у Угарску¹⁶ (односно југословенске земље у оквиру угарске половине Аустро-Угарске). У извештају за новембар 1918. наведено је да се делегирањем емисара у Аустро-Угарску и на Балкан омогућава и отправка и ширење новина и литературе.¹⁷ На једном састанку у октобру 1918, на коме је одлучено да се тежиште политичког рада комуниста из Совјетске Русије пренесе у земљу, предвиђено је да група комуниста Југословена која остане у Русији ради нарочито на издавачкој делатности, и то према потребама у домовини; то је почетком новембра 1918. стављено у задатак изабраном Заграничном бироу.¹⁸ Прогласи који су већ у децембру 1918. године растурани по Војводини, па чак и међу српским посадним трупима, по свој прилици стизали су из Совјетске Русије, јер у то време још није било почело штампање пропагандног комунистичког материјала на српскохрватском језику ни у Југославији ни у Мађарској, односно у Бечу.¹⁹ Народна управа за Банат Бачку и Барању упутила је 21. фебруара 1919. окружницу свим великим жупанима и градоначелницима са жупанским правом у коме их је обавештавала о томе да је сазнала да се са мађарске стране демаркационе линије на око 40 места налази велика количина од 40 — 60 хиљада примерака брошура допремљених из Совјетске Русије, а намењених за пропаганду бољшевичких идеја у Краљевини СХС.²⁰ Средином јануара 1919, свакако на основу доставе или изнуђене изјаве каквог повратника из Русије, и министар унутрашњих послова у Београду, познати Светозар Прибићевић, већ је знао о раду Југословенске групе у Москви (агитаторски курсеви, брошуре, лист *Всемирная революция*) и о покушају да се са Звонимиром Шврљугом и Крунославом Жанком возом преко Немачке у Југославију убади велика количина пропагандног материјала.²¹

Слање брошура у Југославију пратиковало се и касније, на тај начин што су пропагандни материјал собом доносили повратници из Совјетске Русије.²² Ипак, до нешто већег експедо-

¹⁶ В. Hrabak, *Dolazak*, 244.

¹⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 43; ЦПАИМЛ, 17—I—415.

¹⁸ В. Hrabak, *Dolazak*, 243, 246, 249.

¹⁹ Исто, 271—2.

²⁰ D. Kecić, *Odnos buržoazije prema boljševičkom pokretu u Vojvodini u prvoj polovini 1919. i generalni štrajk socijalističke proleTERSKE solidarnosti*, *Naučni skup »Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije«*, Београд — Котор 1967, 3—4.

²¹ J. Vidmar, n. k., 31; В. Hrabak, *Jugosloveni učesnici oktobarske revolucije i stvaranje KPЈ*, *Zbornik Filozofskog fakulteta u Prištini III*, Приштина 1956, 123; В. Hrabak, *Dolazak*, 271.

вања тог материјала после краја 1918. године дошло је тек од лета 1920. године, кад су ту литературу све више тражиле већ организоване снаге радничког покрета у Југославији и кад су прилике на границама Совјетске Русије биле нешто повољније. У извештају о делатности Централног југословенског бироа у Москви за септембар-октобар 1920, на пример, наведено је да је преко Коминтерне у Југославију у том периоду упућено 9.000 примерака разних брошура на југословенским језицима, и то због велике потребе комуниста у домовини за литературом; у тај број није урачуната она количина материјала коју су собом понели повратници, нарочито свршени слушаоци партијских курсева у Москви.²³ У току новембра 1920. на исти начин је у земљу послато 6.800 примерака разних брошура и посебно 500 примерака књижице „Азбука комунизма”. Поред тога, у градове Јамбург и Петроград, где су се налазиле овеће скупине Југословена репатрираца, упућено је 1250 разних брошура — да се раздају тим људима.²⁴

О распарчавању пропагандне литературе у Русији и о слању ове у Југославију говорило се и у извештају сверуској конференцији комуниста Југословена (октобра 1920. у Москви). Посебно је наглашено да је, у циљу пребацивања тога материјала у Југославију, у Одеси оправљена већа количина брошура. На пример, у августу 1920. превезено је у ту црноморску луку преко 7.000 примерака брошура на југословенским језицима. Почетком октобра предато је по 200 примерака од сваке брошуре (укупно 1600 примерака) Коминтерни да их преко својих посредника дотури Комунистичкој партији Југославије. Комунисти Југословени у Одеси преузели су на себе обавезу да преко партијски организованих или неорганизованих репатрираца тај материјал пребаце у земљу. У то време на складишту Централног југословенског бироа у Москви било је још 14 брошура на српском језику (33.760 примерака), 13 брошура на хрватском (23.500 комада) и 13 брошура на словеначком језику (14.374 примерака).²⁵

Од 10. марта до 30. маја 1921. Милан Кодрња је преко Народног комесаријата иностраних дела послао Илији Милкићу у

²² Од повратника потичу мање збирке тих брошура у Љубљани, Новом Саду, Загребу и Београду. Већа збирка која је припадала појединцу јесте она коју је собом донео и до 1957. године чувао словеначки ковач Франц Фон и која се данас чува у *Zgodovinskom arhivu SK Zveze komunistov Slovenije*. — Никола Ковачевић у својим успоменама бележи да су неки Војвођани с којима је у Срему путовао у возу фебруара 1919. године пренели револуционарни штампани материјал у хлеб, тј. да је хлебно тесто наведено на штампани материјал па печено (АРПЈ, Мемоарска грађа II, 16/29, Н. Ковачевић, „Неки подаци о припремном раду за сазивање конгреса уједињења 1919. године).

²³ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 866; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

²⁴ Исто, сн. 874; О ч а к, *Интернационалисти*, 150 (задатак Петроградског одељења за агитацију и пропаганду, почев од краја августа 1920., да повратнике снабдева револуционарном литературом).

²⁵ АРПЈ, Учесници ВОСР XVI—33, 1000—01; ЦПАИМЛ, 17—I—442.

Беч за слање у земљу 10 мањих пакета револуционарне литературе. У току маја 1921. другим каналима је у Југославију упућено 18 разних брошура на српском језику (164 примерка) 17 на хрватском (136 примерака) и 10 на словеначком језику (80 примерака) — укупно 360 комада. У једном сличном извештају забележено је да је у току априла и маја 1921, не рачунајући пакете Милкићу, преко повратника у Југославију експедован 21 примерак књига и часописа.²⁶ Према једном реферату од 6. јуна 1921. године, у Беч је послат по један примерак 18 брошура на српском језику, 17 на хрватском и 10 на словеначком језику. Поред тога, по један примерак 35 издања понело је из Москве (12. априла 1921) 17 повратника из разних крајева Југославије; неки од њих су дали посебну изјаву да ће материјал за Комунистичку партију Југославије предати на одређену адресу.²⁷

Према једном сумарном податку — преко курира, повратника и коришћењем веза Коминтерне — до децембра 1920. године комунисти из Москве су послали Комунистичкој партији Југославије 6.755 примерака брошура и књига.²⁸ Водећи рачуна о потребама Партије у земљи, Централни биро је преко курира Ивића питао руководство КПЈ које књиге и брошуре треба објавити у Москви, односно које у Југославији. У вези с тим, Централни биро је на свом заседању 27. децембра 1920. одлучио да се у Москви штампају само оне брошуре које се не могу публиковати у Југославији.²⁹ У Југославију су упућиване не само књиге и брошуре него и грамофонске плоче и филмови револуционарног карактера.³⁰

У извесном смислу може се говорити и о размени пропагандне литературе између Југославије и Совјетске Русије. Примерке гласила радничког покрета у земљи, *Радничке новине*, доносили су собом већ први курири из Југославије, у пролеће 1919. године. То се практиковало и касније. На основу те штампе пратљене су у Москви и извесне анализе и оцене о стању и нивоу

²⁶ АРПЈ, Учесници ВОСР, CVI—419, 4; ЦПАИМЛ, 17—I—360, акт нр. 953 од 6. VI 1920.; XVI—34, 112 односно 17—I—443.

²⁷ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 417 и 422; ЦПАИМЛ, 17—I—518. — Тих 17 повратника били су: Франц Фон, Иван Коговишек, Тома Бочек, Стјефан Томашко, Алија Синановић, Антон Језерник, Антон Зима, Мустафа Рабић, Франц Катраин, Лазар Блажић, Жарко Радаковић, Веселин Радновић, Бошко Николић, Антон Антоновић, Андреј Кутински, Матија Радовановић, Светозар Јовановић (који је преузео обавезу да материјал преда „нашој Слози“ која би га предала КПЈ). — Карактеристично је да су се сви ови људи, чак и Словенци, потписали ћирилицом, осим двојице муслимана, чији је потпис латинички.

²⁸ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—37, 330; ЦПАИМЛ, 17—I—517.

²⁹ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 830; ЦПАИМЛ, 17—I—440.

³⁰ АРПЈ, Учесници ВОСР, XVI—33, 853; ЦПАИМЛ, 17—I—440. — Централни биро је одлучио да се изврши експедиција, на захтев курира из Варње, (Исто.).

радничког покрета у домовини.³¹ Појединачно су и примерци других радничких листова, па и издања КПЈ, стизали у Совјетску Русију, ако не друкчије а оно преко делегата на конгресе Коминтерне. Вероватно су већ тада највеће московске библиотеке и Народни комесаријат иностраних дела располагали и примерцима централних грађанских листова из Београда и Загреба.³²

Колико су неколико десетина брошура и других издања са Лењиновим радовима у око неколико десетина хиљада примерака и остали револуционарни пропагандни материјали публиковани у Совјетској Русији од 1918. до 1921. године утицали на револуционарно преваспитање и подизање идеолошко-политичког нивоа радничких и других сиромашних радних маса у Југославији — то представља посебан задатак који стоји пред обрађивачима револуционарног радничког покрета у југословенским земљама између два светска рата. За сада треба само претпоставити да је тај утицај несумњиво био велики, иако, свакако, не подједнако у свим радним слојевима (па и браншама радничке класе) и у свим југословенским областима. Крајем 1918. и почетком 1919. године те је литературе било највише у Војводини и нешто мање у Славонији, Подравини и у Загребу, док је 1920. и 1921. године ње вероватно знатно више било у Хрватској и Словенији. Београд је добијао те брошуре и остали пропагандни материјал најпре Војводине, а потом вероватно директно из Москве — преко курира или посредним везама Коминтерне преко Беча. Док је концем 1918. године тих револуционарних књижица без чврстих корица одштампаних обичним, стереотипним црним словима, било доста и међу сељацима, посебно у Војводини и Славонији, касније је те пропагандне литературе знатно више било међу радницима, занатлијама и осталим, више градским светом, с обзиром да је из тих друштвених слојева највише било и слушалаца на курсевима у Москви. Од те литературе посебно треба издвојити преводе Лењинових радова, од којих је огромна већина представљала и прве преводе на српскохрватски и словеначки језик. Свакако, тај је утицај био значајнији у првој половини двадесетих година него касније, кад су пристигла и новија издања класика марксизма-лењинизма.

³¹ Б. Храбак, Долазак, 262—3; Очај, *Интернационалисти*, 149. — Вид. и: АРПЈ, МГ—II—6/36, Илија Милкић, „Моје учешће у оснивању Комунистичке интернационале и преко ње у оснивању КПЈ“.

³² О тзв. Дијамантштајновој афери комунисти Југословени у Москви, на пример, сазнали су преко чланка у загребачком *Обзору* (31. III 1920), који је чак преведен на руски (АВПЈ, Учесници ВОСР, XVI—34, 114—23; ЦПАИМЛ, 17—I—443).